

**10 000 ÅR – PÅ 90 MINUTER.
PEDAGOGISK VERKSAMHET I FORNTIDENS
BASUTSTÄLLNING**

JOAKIM ANDERSSON & PETER ARONSSON

Tema Q, Linköpings universitet, februari 2004

Inledning	3
Meningen med forntiden	5
Tidigare forskning	6
Museets forntiden i skolan	6
Preciserade frågeställningar	9
Metod	11
Historieförmedling och berättande	11
Bilden av manligt och kvinnligt på museum	12
Historiemedvetandets grundtroper	13
Nationens födelse som omstritt tema	14
Att ställa ut Sveriges förflutna i huvudstaden	18
Tiotusen år i Sverige	18
Kritik och jubileer	22
Visningarna – tiotusen år på nittio minuter	25
Stenåldern	25
Bronsåldern	26
Järnåldern	26
Att berätta det förflutna – analys av visningarna	27
Rekonstruktion, autenticitet och sammanhang	27
Bronsålder	28
Järnålder	29
Hur artikuleras föreställningen om forntid genom visningarna?	29
Bilden av forntids mannen och forntidskvinnan?	31
Slutsatser	32
Referenser	38

Inledning

Det pågår en stor och omdebatterad satsning på museipedagogisk förnyelse i landet. Ett stigande intresse för förmedlingsfrågorna har kunnat noteras under 1990-talet, med nationella uppdrag, privata och föreningsbaserade initiativ och inom de traditionella museiinstitutionerna.

2001 startade dessutom en större statlig satsning med det direkta syftet att ge stöd åt museipedagogiskt utvecklingsarbete. 40 miljoner avsattes för att under tre år utveckla verksamheten på två ansvarsmuseer – Historiska museet och Nordiska museet samt på läns museerna. Samtidigt skapar denna förskjutning i fokus en rädsla för att andra av museernas hävdvunna uppgifter ska nedprioriteras. Vad blir det av insamling, dokumentation, föremålsvård och forskningen, den som traditionellt endast är föremålsbaserad om det ska satsas mer på förmedling?¹

En medvetenhet om förändrade utmaningar, uppgifter och krav från publiken och huvudmännen ligger bakom denna utveckling, liksom en förtrogenhetskunskap på museerna om den verksamhet man redan bedriver och hur den kan förändras. Kulturarvsbranschen driver själva 2000–2004 ett ambitiöst Agenda kulturarv för att söka orientera sig mot en tydliggjord samhällsrelevans.²

För att kunna bedöma betydelsen av de reformer som nu förbereds och genomförs är det av största vikt att de mer traditionellt upplagda museipedagogiska greppen kartläggs och analyseras. Här finns mycket litet forskning gjord och det är hög tid att dokumentera dess upplägg, genomförande och effekter på ett likartat sätt som de förnyande projekten har bestått med.

I denna rapport som utformats genom samverkan mellan Tema Q, Kultur och samhälle, Linköpings universitet och det museipedagogiska utvecklingsprojektet vid Statens historiska museum ställs frågor om innehåll och former i de mer traditionella, kronologiskt upplagda, museivisningarna. Hur använder man sig av museets rum och en basutställning? Vilken bild av det förflutna, sambandet med nutid, betydelse för framtid och museet som institution skapas? Bara i begränsad omfattning kan vi här reflektera över vilka erfarenheter som skapats hos elever samt personal på museer och skola. Tyngdpunkten läggs på pedagogernas förmedlingsansatser och vad som berättas, vilka narrativa grundberättelser som kan skönjas i visningsverksamheten.³

En gedigen kunskap om vad olika intentioner, tekniker och situationer för historieförmedling åstadkommer behöver byggas upp för att bidra till diskussionerna om var

¹ Beckman & Hillström 2002, ger en fin bild av museernas hävdvunna fyrklöver av idealverksamheter alla med sina förespråkare: skattkammaren, arkivet och forskningen, nöjesfältet eller teatern och folkbildningen. Debatten fördes 2002 och 2003 framför allt i SvD och META.

² www.raa.se/agendak. Se även Aronsson 2003.

³ Tack till Kajsa Althén, Annika Alzén, Svante Beckman, Marie Holmström och Kyrre Kverndokk för goda och värdefulla kommentarer till tidigare versioner av texten.

resurser bäst satsas för att uppnå kulturpolitiska mål. Vi står långt från en sådan situation ännu och denna rapport är bara ett exempel på forskning som behöver utvecklas.

Meningen med forntiden

Vilken kunskap och mening med det förflutna förmedlade pedagogerna genom forntidsutställningarna i Statens historiska museum 2002? Genom att förmedla och lägga tyngdpunkten på några saker glömmar vi med nödvändighet några andra. ”Glömskan är utan tvekan den dominante storebrodern till lillasyster minnet”.⁴ Därför blir det intressant att se vad som faktiskt tas upp i historiska utställningar och vad i dessa visningar som fokuseras. Emedan det inte enbart finns en historia menar Thomas Hylland Eriksen att historierna inte har någon annan mening än vad vi ger den.⁵ Mening ses därmed kanske hellre som plural än singular.⁶ Inte bara utställningarnas selektion utan kanske än mer pedagogernas urval och sammanhangsskapande är avgörande element för den gestaltning av forntiden som många av landets skolbarn får levandegjord på museerna. Vad ses som viktigt och varför är det viktigt?

Vad är egentligen museernas uppdrag och var kommer utställningarna in i förverkligandet av dessa? Museernas uppdrag, enligt kulturpropositionen från 1996, är att agera som samhällets kollektiva minne. Huvuduppgiften är främst bildning för medborgaren. Samtidigt skriver kulturutredningen att museerna också bjuder upplevelser för alla sinnen. Det sistnämnda kopplas ofta samman med just utställningar. Samtidigt reser kulturpolitiken krav på att kulturarvet ska fostra till demokratiska medborgare, med solidaritet, tolerans och respekt för olika gruppers identitet, samt ansvarstagande för den egna kulturmiljön.⁷

Dessa uppgifter kan naturligtvis utföras på många olika sätt och är genom sina allmänna formuleringar inte bara svårdokumenterade utan också delvis motsägelsefulla, t ex vad gäller demokratibegreppets innebörd: är det att alla ska få ta del av experternas kunskap eller att alla ska få bestämma innehållet i kulturarvet själva?⁸

Det som denna undersökning kommer att fokusera är den mening som förmedlas genom pedagogerna i visningarna av en historisk/arkeologisk utställning på Statens historiska museum (hädanefter SHM). Mer exakt fokuseras undersökningen kring visningarna genom forntidsutställningen på SHM som inkluderar jägar- och bondestenålder, bronsålder och järnålder. Utställningen, vilken räknas som en av Sveriges äldsta och normerande basutställningar, är numera nedmonterad. Därför förlitar vi oss på videoinspelningar av fyra visningar av utställningen. Inspelningarna gjordes veckorna innan utställningen stängdes. Visningen var museets mest eterfrågade, en grundpelare i skolverksamheten, och de som visar har gjort denna visning under många år.

Analysen kommer att kretsa runt förhållandet mellan historia, utställningar och visningar.

⁴ Andersson, Johansson, Lindstedt Cronberg & Österberg 2002, Aronsson 2002, s 74.

⁵ Eriksen 1996, s 17.

⁶ Hooper-Greenhill 2000, s 103.

⁷ Kulturutredningen & Wirsén 1995, s 486. Se även Beckman 1998 och Larsson & Aronsson 2001.

⁸ Pettersson 2003.

Tidigare forskning

Mycket forskning om museer och utställningar har gjorts internationellt. Ofta med stora grepp om museiinstitutionens utveckling sedan 1700-talet, monografier över enskilda museer eller detaljstudier i antologiform.⁹ Kopplingen mellan upplysningstänkande, utställningen som både kommersiell och didaktisk institution samt nationalismen som ideologi och dominerande diskurs är vanliga perspektiv i forskningen. I Sverige har museernas historia också varit attraktiva att forska om det senaste decenniet. De mer övergripande dragen i kulturarvspolitiska kontexter är inte helt okända.¹⁰ När det gäller ett mer konkret fokus på museer kan nämnas arbeten av Kerstin Arcadius, Staffan Carlén, Jenny Beckman och Anders Houltz för att bara ta upp några som behandlar olika typer av museer.¹¹

Kanske kan forskningsfältet för denna studies syfte delas upp i några olika riktningar. Den dominerande delen behandlar museers historia och äldre utställningar. De aspekter som är mest intressanta här riktar in sig dels på den mer historiedidaktiska aspekten¹², dels på den som rör de kulturpolitiska målsättningarnas omsättning i museipraktiken. Jämställdhetsaspekten, är mindre väl företrädd.¹³

Redan denna korta översikt visar att inte mycket forskning är gjord för att se hur pedagoger använder sig av utställningar och förmedlar historia på museer. Däremot finns det en hel del forskning gjord som koncentrerat sig kring själva utställningarna och deras budskap. I takt med den didaktiska forskningens vidgade intressen från rena klassrumssituationer till lärande i fler miljöer och genusvetenskapens framväxt har också frågor om manligt och kvinnligt på museer börjat tematiseras.

Museets forntiden i skolan

Ewa Bergdahl och Gundula Adolfsson har studerat skolbarns reception av stenålderskunskap i samband med pedagogisk verksamhet vid utgrävningar utanför Göteborg på 1980-talet. Också då är det uppenbart att stenåldern är ett standardelement i klass 3, för att sedan via bronsåldern hamna i Vikingatid årskurs 4. Författarna tror att detta ska ändras när Lgr 80s tematiska uppläggning får genomslag. Vi kan notera trögrörligheten för denna uppläggning – samma årskursplanering verkar vara gängse 2002.¹⁴

Undervisningen integrerade då flera metodiska element. En enkät besvarades och en uppsats skrevs före besök på en grävplats, sen följde en teckningsuppgift, fler grävbesök, fornminnesrunda och museibesök, följt av ytterliga arbetsuppgifter knutna till museibesöket.

⁹ Se exempelvis Bennett 1995, Hooper-Greenhill 1994, Hooper-Greenhill 1995, Hooper-Greenhill 1991. Se även Pearce 1992, och Pearce 1994. De två sistnämnda författarna är aktiva inom skolbildningen Leicester museum studies, England.

¹⁰ Floris & Vasström 1999, Bohman 1997, Adolfsson & Ragnarsson 1987, Petersson 2003.

¹¹ Houltz 2003, Arcadius 1997, Carlén 1990, Beckman 1999.

¹² Till exempel Bergdahl Bulukin 1985, Aronsson & Larsson 2002a, Gerrevall, Larsson & Aronsson 2000, Cassel 2001, Sutorius 2000, Carlqvist & Kvarnström 2004.

¹³ Här kan nämnas Åse Magnussons D- uppsats, den utställda kvinnan, Wera Grahns pågående avhandlingsarbete vid Tema Genus, Linköpings universitet och internationellt Zenetou & Glaser 1994, Hyde 1997, Hays-Gilpin & Whitley 1998, Caesar 1999.

¹⁴ Bergdahl Bulukin 1985.

Forskningsfrågorna är präglade av hur barnen dels förstår historisk förändring, vetenskapens metoder, dels förmågan att jämföra den egna samtiden med stenåldern, också vad det gäller fortsatt aktuella värdegrundsfrågor som könsroller, klass, etniska och nationella identiteter.

Sammanfattningsvis liknar den förmedlade bilden av det förflutna den sociala ordningen i vår egen tid: ojämlig och hierarkisk, men kampen för mat var i det förflutna hårdare och våldet närmare till hands. Vid jämförelse med nutidsmänniskan är dock hennes mer miljövänliga leverne ett exempel på större klokskap – kritisk samtidsbeskrivning. Utgrävningserfarenheten gav en känsla för vetenskapens tolkningsmoment – att allt inte är så säkert som det kan verka i böckerna.

När en jämförelse görs mellan barnens historiemedvetande och läromedlen kan man se att deras inriktning på tekniska förhållande och framstegsberättelser från vilde till allt högre stadier och trygghet inte helt slagit igenom. Det naturgivna våldet är dock detsamma (däremot kontrasterat med vår egen tid då ofta frånvaron av krig betonas).

Även populärkulturens många bilder från Hedenhösböcker över familjen Flinta till Jan Fridegård behandlas kortfattat. De verkar ha hög närvaro i barnens kultur och ger ungefär samma bild som läromedel men med kanske ännu mer stereotypa bilder av köns ställning, etniska grupper och grymhet. Det är denna bild som enligt författaren slår igenom hos barnen. Hon misstänker att detta beror på en styvmoderlig behandling av det arkeologiska sakområdet då få författare är vetenskapligt skolade. Epoken ses också som en mindre viktig förhistoria till den riktiga historien. Slutligen anförs läroplanens mål (demokrati, jämlikhet, respekt) som skäl för att en annan version av forntiden bör etableras.

Frågorna är påfallande aktuella, eller om man så vill oförändrade, också i forskning som utförs 15 år senare. Bilden av starka stereotyper som fortlever är konstant. De olika epokerna förknippas tydligt med olika ekologiska och sociala ordningar. De museiverksammas kärlek till sina epoker och material är inte bara en tillgång utan ger också en förutsättning för hur dessa framställs i en positiv dager i förhållande till vår egen samtid. Kontrasten mellan barnens historiemedvetande och kulturmiljöpedagogernas historiesyn framhålls i högre grad. Barnen upplever visserligen ofta en fascination, men samtidigt en stor lättnad över att inte vara underkastade dåtidens hårda villkor och ser vår egen tid som överlägsen ur de flesta aspekter från levnadsstandard till jämställdhet.¹⁵

Elisabet Regner har i en uppsats i arkeologi tittat närmare just på Historiska museets ursprungliga forntidsutställning och dess bildningsambitioner. Helheten är formad med tanke på ett folkbildande uppdrag och relativt lättbegriplig till sin huvudberättelse. Bildningssträvandena samspekar med den mycket tydliga nationalistiska ramberättelsen till att forma helheten. Folkbildningstanken ser Regner tydligast framför allt i stenåldersdelen av basutställningen, kanske beroende på huvudansvarige arkeolog Axel Bagges förflutna som folkskollärare, medan de övriga arkitekterna bakom epokdelarna i utställningen framför allt var föremålsforskare.¹⁶

¹⁵ Jfr Aronsson, Gerrevall & Larsson (red.) 2000, Aronsson & Larsson 2002b.

¹⁶ Regner 1995 passim.

Kvinnors arbete är synligt endast genom krukmakeriet som i och för sig betonas, medan det manliga flinthuggaryrket ges mycket större utrymme. En lösryckt guldsamling har främst en skrytfunktion medan de vetenskapliga sammanhangen underkommuniceras – på Curmans tid likaväl som idag!¹⁷

Gundula Adolfsson väckte viss uppmärksamhet med sin utställningskritiska avhandling 1987. I den analyseras en rad arkeologiska basutställningar och utsätts för en svidande kritik. I sin genomgång av basutställningar skapade 1957-1986 noterar Adolfsson en kontinuitet i budskapet: fakta i krönikeform, centrerad kring ting och arkeologi snarare än människor, likartad människo-, samhälls-, historie-, och vetenskapssyn. Vissa förändringar kring utställningspedagogiken över tid ruckar inte på slutsatserna.¹⁸

Hon konstaterar att det hon kallar artefaktskoncentration i utställningarna i hög grad har bestått i basutställningarna. Artefaktskoncentrationen gör tillsammans med texternas karaktär, enligt hennes mening, det mycket svårt för en besökare att själv tillgodogöra sig någon meningsfull kunskap genom utställningarna på egen hand. När visningarna använder sig av utställningarna blir de brukade trots sin brist på pedagogisk helhetssyn, genom att bara använda sig av några få utvalda platser för sina berättelser. Samlingarna i montrarna blir utnyttjade som autentiska referenspunkter, de riktiga tingen, som barnen kan titta på själva en stund, kanske dels för att få röra sig och släppa koncentrationen på berättaren för att åter vara redo några minuter senare.¹⁹

Andra forskare har understrukt hur ett etos av kompromiss och saklighet blev en kombination som efter kriget höll misstanken om någon som helst chauvinism eller nazianstruken fornforskning stången – till priset av en viss färglöshet. Arbete och vardagsliv blev nyckelord som ersatte svenskhet – religion, kult och känslor slängdes ut med det nationalistiska badvattnet. Den svenska historien som projekt under tidigt 1900-tal kan ses som en mäktig manifestation över att den modernistiska tron att energin i ett nationellt tilltal skulle vara överspelad, var felaktig, även om den möjligen kan ses som dess ”svanesång”.²⁰ 1990-talets största utåtriktade museiprojekt återupplivade dock samma tema, om än i en ny kontext av strukturstress och EU-medlemskap, Den svenska historien.²¹

Man kan konstatera att arkeologin under senare år både på empiriska, teoretiska och ideologiska grunder kritiserat de nationalistiska och evolutionistiska grundberättelserna. Men någon ny version har inte fått samma status som 10 000 år i Sverige och därmed inte öppet utmanat denna grundföreställning.²²

¹⁷ Ibid.s. 37.

¹⁸ Adolfsson 1987, s. 12.

¹⁹ Adolfsson ställer artefaktskoncentration mot –integration på ett sätt som jag tror är missvisande. Även koncentrationen har sin integrativa kontext, men det är en poäng i att den antingen är osynlig för betraktaren eller tappat i relevans. Det vetenskapliga sammanhang som de hör hemma i är mer relevant i det som kallas studiesamlingen än i skådesamlingen. Ibid.

²⁰ Lundström & Pilvesmaa 1998

²¹ God översikt över debatten i anslutning till projektet i Lilja 1994.

²² Se t ex Svanberg 2003.Karlsson & Nilsson 2001. Holmström 2001.Lundström & Pilvesmaa 1998.

De kritiska kommentarerna från 1980-talet kan kontrasteras mot de samtida lyriska recensionerna – och föranleda några reflektioner. Gotthard Johansson konstaterar i SvD 17 april 1943:

Det pedagogiska greppet är genomfört med en sällsynt klarhet och en frihet från vetenskapligt pedanteri som är beundransvärd... Det drar en fläkt från landet självt genom vad som för många förut blott varit döda museiföremål.

Det som en gång sågs som en kraftfull pedagogisk förnyelse töms småningom på sin narrativa logik när det nationella inte längre bär på samma hunger. Diagnosen över samtidsläget är eniga om krisen, nödvändigheten till nya tag, men inte om kuren. Det är inte överraskande att alla huvudpolerna i den museala dynamiken kommer med sina käpphästar. Den utställningsprofessionella tänker att lösningen ligger där medan museipedagogerna tänker sig levandegörandet och förmedlingen som en pedagogisk uppgift. Forskarna kämpar å ena sidan lite buttert i motvind med det långsiktiga och forskningsmässigt relevanta, och å andra sidan med argument om att både ett forskande perspektiv och ett ifrågasättande kan vara en ny uppgift i samklang med tiden.²³

Även om retoriken varit starkt anti- eller i vart fall uttryckligen a-nationell så kan det argumenteras för att renhållningen inte gått på djupet. Dels kallas öppet och utmanande 1990-talets största museiprojekt för just Den svenska historien. Den byggs på samma mall, med 10 000 år som förebild och med regionala varianter som just nationella miniversioner. På ett djupare plan finns genom den nationellt institutionaliserade kunskapsorganiseringen och dess om än i neutral ton hållna berättelse en orubbad nationell inramning. Men den glöder inte av energi och kraft längre utan anses snarare besvärande och obekväma.

Preciserade frågeställningar

Undersökningen vill se närmare på pedagogernas bruk av utställningen som den framträder i de fyra videofilmerna. Den första frågan som fokuseras är *vilken betydelse utställningen har för pedagogerna vid visningarna?* Mer specifikt diskuteras pedagogens förhållande till rekonstruktioner och autentiska föremål vid visningarna. Vad är det för uppmärksamhet som riktas mot de olika platserna i utställningen och varför? Följdfrågan är *hur forntiden framträder* genom pedagogernas berättelser för skolbarn i utställningen, dvs vilka narrativa grundberättelser framträder under visningarna? Vem är subjekt i historien, har historiens utveckling en mening, en riktning och i så fall vilken?

Som helhet representeras människans historia, eller vår historia. Hur konstrueras detta vi? Är det vi människor, vi svenskar, skillnad eller likhet som poängteras? Ett omtalat exempel är Bäckaskogskvinnan som dels representerar sig själv, dels en kvinna på jägarstenåldern och ”Sveriges äldsta mamma”, en bild av *människan i historien*. Men hon blir också en representant för kvinnor i pluralis på jägarstenåldern. Hon kan också ses som ett arkeologiskt fynd. Dessutom vävs hon in i större narrativer om forntiden exempelvis genom lärandet. Det blir en fråga om *historisk förändring och kontinuitet*.

²³ Persson, Arbetets museum & Riksutställningar 1994, diskuterad av Inga Lundström & Marja-Leena Pilvesmaa i Medeltidsarkeologisk tidskrift 1995:2.

Hon blir alltså en meningsbärare som bär på många olika berättelser, men finns det några skillnader i berättelserna? Pekar berättelserna åt lika eller olika håll i de olika visningarna? Vad beror det på i så fall?

Den tredje frågan, mer specifik men aktuell och omdebatterad blir *vilka bilder som presenteras av forntidsmannen och forntidskvinnan?* Finns det några skillnader mellan de olika visningarna? Går det att se en medvetenhet om problemen kring genus i pedagogernas berättelser? Hur yttrar den sig i så fall?

Frågan bygger på den debatt som aktualiserades på DN:s kultursidor 03-08-25 och 03-09-01. Där kunde man läsa att arkeologen Elisabeth Beausang²⁴, doktorand på Institutionen för arkeologi i Göteborg upprörs över en lärobok som riktas till lågstadiet. Läroboken heter *Forntidsboken*²⁵ och behandlar forntiden och Elisabeth Beausang är mäkta uppretad av att boken inte tar hänsyn till ca tjugo år av genusforskning. Hon menar att den ger fel signaler när kvinnorna genomgående framställs ”som passiva åskådare till de aktiva männen”.²⁶

Frågan om hur verksamheten relaterar till olika didaktiska skolor och teorier kommer inte att bearbetas fullödigt här då det inte utgör huvudfokus för frågeställningarna. Perspektivet är istället mer allmänt institutionellt och historiekulturellt. Undersökningen ses som ett specifikt fall av vad som allt oftare kallas historiebruk. Som namnet anger handlar historiebruk hur historia omsätts. Mer exakt innebär historiebruk att delar av det förflutna sätts igång för att på ett eller annat sätt skapa bestämda meningar ”/.../ handlingsorienterade helheter”.²⁷ Hur brukades den fasta utställningen av pedagogerna i de klassiska visningarna innan utställningen år 2002 revs för att ge plats åt en helt ny basutställning, en utställning som vid stängningen av den gamla lanserades som blivande norra Europas bästa.

I arbetet med professionalisering av förmedlingsverksamhet, förmedling och utställning har begreppen guide och guidning kommit att stå för en äldre och lägre ambitionsnivå där utställningen var huvudnumret och visningen just en guidning i denna. Med begrepp som lärande och (musei)pedagog signaleras en högre ambitionsnivå, preciserade utbildningsinsatser efterfrågas och organiseras. I utvecklingsprogrammet slås fast att man vill ”utveckla museilärarens roll från ’guide i utställningarna’ till att också bli en organisatör av andras lärande med museet som utgångspunkt”. Också på hemsidan undviks begreppet guide för annat än tekniska hjälpmedel till utställningen. Vi väljer därför här att använda nomenklaturen pedagoger och visningar, hellre än guider, utan att kunna ta ställning till sakfrågan: har verksamheten ändrats så som avsett för att motivera begreppsskiftet, eller uttrycker det snarare en ambition till förändring som ännu inte förverkligats? Till en sådan undersökning skulle behövas både ett längre förändringsperspektiv, en mer precis nomenklatur för vad som menas med de olika beteckningarna och hur innehållet kan

²⁴ Se även Beausang 1999 *Barumskvinnan, en moder?* Där hon även också tar Barumskvinnan som ett exempel. I Caesar 1999.

²⁵ Lidström Holmberg 1994a.

²⁶ Beausang, Elisabeth, *Ska barn läsa en föräldrad historiesyn?* Dagens nyheter, B07 2003-08-25. Se även Anna Källén och Cecilia Lidström–Holmberg: *Arkeologins kön: kunde Lisa klubba mammut?*, Dagens nyheter, B02 2003-09-01.

²⁷ Historisk tidskrift nr 2 2002 Tema Historiebruk, (red.) Aronsson, Peter s 189.

bestämmas och med det kompletteras med en mer pedagogisk/allmändidaktisk infallsvinkel än denna historiedidaktiska studie har.²⁸

Metod

Analysen bygger på fyra filmade visningar på ett museum, Statens historiska museums utställning Forntiden.²⁹ Räckvidden för resonemangen är därför inte så stor, men kan ge en bas för jämförande studier både i tid och rum. Ett av syftena är nämligen att göra jämförelser med den kommande utställningen mer lödiga. En annan tanke är också att undersöka hur regional variation eller mångfald gestaltas i visningar. Hur hanteras i dag frågan om rikets vagga, ett gemensamt ursprung som bas för gemenskapen, inte bara i huvudstaden utan i delar av landet med andra erfarenheter. Där är kunskap om hur riksläkaren på SHM använts en användbar jämförelsepunkt.

Utställningen och visningarna filmades av en extern filmare, på uppdrag av utvecklingsprojektet på Historiska museet. Det är videobanden som utgör själva underlaget för analysen. Eftersom filmerna koncentrerar sig på själva visningarna och inte redovisar utställningen i sig i någon större grad är det de förra som bäst kan analyseras. Besökarna som visas runt utgörs av andra och/eller tredje klass i grundskolan. Skolorna ligger i Stockholmsområdet. Naturligtvis är frågan om elevernas mottagande och uppfattning om besöket av intresse, men frågan har inte kunnat undersöka inom den ram som uppgiften kunnat ges.

Först genomförs en beskrivning av bandupptagningarna där de uppfattas som ett samlat källmaterial. De tyngdpunkter och val som pedagogerna gör analyseras i termer av historiesyn och berättande, där bruket av utställningarnas artefakter är i fokus. Variationer noteras inom den ramen. Filmanalysen har kompletterats med intervjuer med en av pedagogerna, Lennart Thorstenson och ett samtal med en utställningsproducent Karl-Olof Cederberg.

Historieförmedling och berättande

Hur historia förmedlas och vilken historia som förmedlas genom visningar på museer är kärnan i denna undersökning. Historia förmedlas genom många olika kanaler. Några institutioner har det som en legitim och specifik uppgift i vårt samhälle och det är just museer och skolväsendet. Utställningarna är det medium som, i vart fall före IT-revolutionen, svarar bäst mot museers förmedlingsansatser även om det sker viss förmedling på andra sätt också exempelvis genom publikationer och forskning, medan skolan av tradition arbetar med texter och berättelser.

En grov uppdelning görs idag mellan utställningar med olika uppgifter; basutställningar och tillfälliga utställningar. Basutställningar är permanenta under lång tid och har ett bredare

²⁸ Museipedagogisk projektplan, http://www.historiska.se/myndigheten/dokument/shm_museipedutv.pdf, s. 4. 2004-01-21.

²⁹ Inspelningarna är beställda av Historiska museet, banden förvaras i museets arkiv. Visningarna är utförda den 15/10 kl 10 30, Monica Cassel visar för Rössjöskolan, åk 3, Sollentuna; 16/10 kl 10 30, Lennart Thorstenson visar för Ösby skola, åk 3, Stockholm; 24/10 kl 10 30, Kristina Svensson visar för Nyckelskolan, åk 3, Södertälje, 24/10 kl 12 00, Lars Holmblad visar för Tyska skolan, åk 3, Stockholm

anspråk på utställningens representativa innehåll. Tillfälliga utställningar kanske mer kan karaktäriseras som ”museets legestue”.³⁰ Här ges möjlighet för att experimentera i större grad än i basutställningar. Basutställningen ska inte bara stå längre utan har också uppfattats som en sammanfattning av kunskapsläget där ifrågasatta tolkningar inte hör hemma.

Tidigare uppdelningar har mer betonat skillnaden mellan samlingarnas uppgifter som forskningsunderlag och som åskådningsmaterial.

Förmedlingen på museum sker genom föremål, modeller, rekonstruktioner, montertexter – och inte minst genom guider, museipedagoger och deras beskrivning av vad som visas. I Forntidsutställningen sker förmedlingen delvis också genom experimentell arkeologi. Med experimentell arkeologi förstås i detta sammanhang att barnen själva får pröva på, känna och försöka använda redskap som användes på exempelvis stenåldern. Samtidigt är det också ett sätt att i mindre skala försöka levandegöra föremål genom praktisk tillämpning. Enligt arkeologen Bodil Peterssons definition av begreppet ’rekonstruktion’ ingår dock ’experiment’ och ’levandegörande’ som två delar av samma sak.³¹ Rekonstruktionerna på SHM är dock inte lika omfattande som de forntidsbyar vilka Petersson undersöker, utan består av ett järnåldershus och ett mindre ”stenåldershus”. Kanske kan en del modeller som rekonstruktioner sägas ligga mellan forntidsbyarnas helhetsbegrepp och utställningsmontrarnas definitivt musealiserade föremål. Också Bäckaskogskvinnan kan ses som en rekonstruktion av hur hon såg ut och vem hon var. Inte minst presenterar pedagogerna hennes historia som museiföremål på ett sådant plastiskt eller experimentellt sätt.

Målsättningen för historieförmedling på museum är främst folkbildning. Detta understryks såväl i de kulturpolitiska målen för museipolitiken³² som i riktlinjerna för Historiska museets verksamhet, utbildnings- och kulturpolitiken generellt.³³ De värdegrundsrelaterade frågorna kring mänskliga och demokratiska rättigheter, tolerans, mångfald och jämlikhet har där ersatt ett tidigare fokus där nationens medborgare skall lära känna sig själva – som svenskar. Ett av de mer omdebatterade pedagogiska områdena i forskning och kulturdebatt rör könskodningen, det andra nationella identiteter, eller kanske snarare post-nationell identitetspolitik.

Bilden av manligt och kvinnligt på museum

Redan rubriken ger implikationer om att det kan finnas skillnader mellan hur könen framställs. Robert Sullivan menar dock ”museums are generally racist och sexist institutions”. Han anser dock inte att detta är medvetet, utan snarare tanklöst. Dessutom menar han att det också kan bero på att det inte funnits något bra sätt att utvärdera fel och brister i verksamheten för att kunna rätta till dem.³⁴ Hur ser representationerna av man och kvinna, manligt och kvinnligt ut vid visningarna? Är det exempelvis så att kvinnan är den som är den passiva betraktaren till den aktiva och försörjande mannen?

³⁰ Floris & Vasström 1999, s 65.

³¹ Petersson 2003, s 23.

³² Det vill säga ’Minne och bildning’. Se Kulturutredningen & Wirsén 1995, s 489.

³³ Larsson & Aronsson 2001. Verksamhetsberättelse för SHM 2003, s 13ff. Verksamhetsberättelsen hittas på <http://www.historiska.se/myndigheten/>. Se även regleringsbrevet.

³⁴ Zenetou & Glaser 1994. Sullivan, *Evaluating the ethics and consciences of museums*, s 100ff.

Kulturdepartementet har uppmärksammat dessa frågor som ett av de akuta problemen och tillsatt en utredning som just avgivit sitt betänkande. Ett av förslagen är att upprätta en central resurs för genusrelaterade frågor på museer.³⁵ För forskning inom kulturvetenskaperna har detta varit ett av de mer expansiva områdena.³⁶

Historiemedvetandets grundtroper

Historikern Peter Aronsson menar att det i den svenska debatten går att se olika betydelser i kopplat till historiemedvetande. Han nämner tre; Historiskt medvetande, historiemedvetenhet och historiemedvetande. Historiskt medvetande är den kunskap som finns om det förflutna, men också vårt förhållande till den kunskapen. Historiemedvetenhet är ”den egna existentiella platsen i det historiska flödet”. Kanske kan det sägas att det handlar om hur vi upplever vår plats i ett större historiskt sammanhang. *Historiemedvetande*, som vi kommer att utgå ifrån handlar om hur vi uppfattar förhållandet dåtid-nutid-framtid, hur förändring och kontinuitet föreställs.

Vi kan förhålla oss på olika sätt till historien. Grovt sett kan förhållningssätten delas upp i ett mindre antal tanketroper; ’Inget nytt under solen’, ’Förr och nu’, ’Guldåldern’ och ’Från mörker stiga vi mot ljuset’.³⁷ Den första handlar om att det egentligen inte förekommer någon skillnad mellan nu och då. Det är ett horisontellt synsätt som menar att människan är densamma, nu som då. ’Förr och nu’ gör en stark åtskillnad mellan nuet och det förflutna. De båda är så åtskilda att det inte finns något starkt samband mellan dem. För de två sista är förändrings- och utvecklingsperspektivet det viktiga. ’Guldåldern’ pekar på att det var bättre förr, jämfört med vår egen tid. ’Från mörker stiga vi mot ljuset’ pekar mot att det blir bättre och bättre; vi har utvecklats och utvecklingen går framåt.

Till dessa fyra olika uppfattningar kan också fogas två andra. ”/.../de vetenskapliga varianterna av de bägge sistnämnda /.../ kan inte exakt, men med relativt god passform sägas spegla strukturalism respektive mer aktörsorienterade perspektiv”. Den sista varianten är den vetenskapliga grundidén som menar att det förflutna och framtiden är länkade av kausalitet som kan kartläggas. Aronsson menar dock att länkarna ”/.../ i praktiken är så komplexa att det mest är delar av en nödvändig men aldrig en tillräcklig orsak som kan anges”. Dessutom avvisar också de vetenskapliga varianterna uttryckligen frågan om ”/.../ en mening med historien”.³⁸

Aronsson menar att ’Guldåldersuppfattning’ inte är så vanlig på samhällsnivå men den är vanlig för delar av våra personliga minnen. Han menar vidare att ”Dessa fyra grundformer för

³⁵ Professor Ann-Sofie Ohlander har uppdrag att som ordförande för utredningen Genus på museer föreslå ”hur genusperspektivet kan få större genomslag i museernas verksamhet och föreslå framåtsyftande åtgärder och insatser”, visa på goda exempel, stödja projekt och diskutera framtida utbildning för personalen. Man ska också undersöka möjligheten av att etablera ett resurscentrum för genusfrågor på museer vid något av de centrala museerna. Utdrag ur Kulturdepartementets protokoll 2001-12-03, Ku: 2001/2779/Sam, §126. Delrapport 2, den 2 december 2002 innehåller både analys av Internetpresentationer av ett antal museer och samråd med några nyckelpersoner. Slutrapport lämnades som SOU Ds 2003:61.

³⁶ Se t ex Ljungh 1999.

³⁷ Denna del bygger på Aronsson manus 2003 s 38f då inget annat anges.

³⁸ Aronsson 2001, s 7.

att berätta om det förflutna hanterar, blandar och använder alla människor när vi söker skapa mening i våra liv, legitimera och förändra de verksamheter vi ingår i familjen, på arbetsplatsen och i politiken”.³⁹ Grundtroperna kan mycket väl överlappas med varandra då en berättelse sällan är ensam, utan ingår i ett större kulturellt och intertextuellt sammanhang.

Vi kommer att försöka placera pedagogernas visningar som berättelser inom denna begreppsram och lyfta fram den historiesyn som gestaltas i visningarna.

Det går att tänka på aktörer i historiebruket på olika sätt. I vårt sammanhang kan utställningen, pedagogen och mottagaren allihop vara aktörer liksom museet som organisation, beroende på hur aktören definieras.

En aktör för denna undersökning tänks som en som på ett eller annat sätt agerar, medvetet eller mindre medvetet. Med agera förstås att en aktör har en mening eller mål med sina handlingar. Huruvida aktören uppnår målet är inte det intressanta för denna undersökning utan snarare avsikten med handlandet. Men avsikten med handlingarna står också i förbindelse med omgivningen och en social kontext.⁴⁰ I detta fall kan den sociala kontexten utgöras av att det finns ett statligt museum med en anställd pedagog som berättar något för någon. Det finns former för hur det ska göras, från kulturpolitiska mål, professionella normer och traditioner, som pedagogen måste förhålla sig till.

Agerandet koncentreras till att aktören förmedlar ett budskap på ett eller annat sätt. Utställningen blir ett medium men också förutsättningen för att förmedla budskapet. Pedagogen tolkar genom utställningen. Samtidigt utgör utställningen på sätt och viss ramen för vad som kan tolkas. Men inte hela ramen eftersom tolkandet också är kopplat till aktörens tidigare erfarenheter, utbildning mm.

Pedagogerna som aktörer verkar inom ramen för den utställning som institutionen presterat, vilken i sig är en slags arkeologisk kökkenmödding på den ursprungliga utställningen från 1943. En presentation av egenskaperna hos denna del av ramen blir en del i undersökningen, medan den professionella traditionen inte kan utvecklas på samma sätt med den valda metoden. Man verkar naturligtvis också inom ramen för en samtida historiekultur där förförståelsen till vissa delar är givna och andra delar omstridd. Detta kan illustreras med meningsutbytet om genusgestaltningen på museer visar och kritiken för ohöljd nationalism redan avverkat. Frågan om den nationella inramningen av historieberättandet har en tyngd och ett djup som berättigar till ytterligare en utvikning kring den historiekulturella kontexten.

Nationens födelse som omstritt tema

Kampen om var och när nationen föddes är en av de långa och omstridda trådarna i historiografin, kulturarvets och museernas historia. Som vi ska se kommer denna långa tradition i hög grad in när det gäller formeringen av Statens historiska museum. Ofta ser vi 1800-talets som nationalismens århundrade, men kraften i den fanns både före det – och senare.

³⁹ Aronsson, P & E, Larsson, 2002 s 60.

⁴⁰ Dahlgren & Florén 1996, s 131ff.

Ett slående exempel är kampen om platsen, var stod Sveriges vagga? Intresset för Birka som Sveriges första stad utvecklades redan på 1600-talet. Idén om Birka som en av Sveriges huvudstäder har gamla anor. Om man idag ofta anger successionen som Birka, Sigtuna, Uppsala, Stockholm – så angav Johannes Messenius dem redan 1612 som Uppsala-Sigtuna, Skara, Björkö och Stockholm: ”De fem förnämste och äldsta Sveriges och Götas huvudstäder.” Det är här i rikets huvudstad en mäktig krigsmakt först etableras, pengar får sitt säkra värde och den svenska lagen, Björkölagen, utges. Redan detta var ett inlägg i debatten om var det av Rimbart och Adam av Bremen omnämnda Birka egentligen legat. Messenius ingår i den huvudtradition som ända fram till idag öppet eller dolt argumenterar mot de alternativa förslagen. 1612 var dessa alternativ vid Borgholms slott på Öland, Stegeborgs slott i Östergötland och Stockholm, uppgifter som sprids inte minst av en ”narraktig” dansk superintendent, M A Vellerius.⁴¹

Sedermera har alternativen kommit att bli än fler. Det första draget som synliggörs redan i rubriken är att staden är rikets huvudstad. Legitimiteten får den i likhet med legenden genom att med de kyrkliga källorna som bas och landets identifikation med en kristen, senare evangelisk-luthersk tradition, göra Ansgar och biskop Unnis närvaro och död i kristnandets tjänst på ön till huvudtema.

När Peter Wieselgren som en av de regionala utmanarna under romantiken sedan går vidare för att mer detaljerat utforska Virdariket tar han spjörn mot fler kritiska forskare som dansken Dahlman som slår fast förekomsten av Östliga riken, mellan Själland och det enade Sveariket. Nu överges han snart för Vita Ansgarii, Ansgarslegendens, berättelse om Birka som rikets hamn nära staden (Sigtuna). I själva verket har det enligt ”den utmärkte antiquarien Ahlqwist, (Ölands Beskr. 1: p. 33), legat en stad Birka, hvars gator, tomtningar och torg ännu skönjas och som, enligt den noggranne forskaren Löfgren, förstördes 1036, då invånarna flyttade till Kalmar. Men derutanför ligger ännu en ypperlig hamn [...] Här var utan tvifvel Virdarikets hufvudort.” Berkenäs kallades även Kalmarnäs – och om det inte räcker så ligger Öland mitt emot med tusentals fornlämningar.⁴² Ingen möda lämnas osparad för att slåss med huvudstaden om förstfödsrätten till riket.

1834 befäste ett monument i form av ett kors i granit, till ”Kristendomens tusenåriga ålder”, på Björkö i Mälaren, den traditionella storsvenska tolkningen. Det monumentinitiativ som tas i Kalmartrakten är av ett annat slag och knyter an till Gustav Vasa som riksenare. De första stegen på svensk mark tas söder om staden och på 331-årsdagen av landstigningen, år 1851, invigs monumentet av riksgrundaren som knyter provinsstaden till en för rikets politiska liv avgörande händelse och besvärjer fosterländsk enighet i en av splittring präglad tid. Birka utanför Kalmar har ingen rimlig plats i denna diskurs.⁴³

Som så många senare forskare, också av Västgötaskolans, med medial spridning under sent 1900-tal i Dag Stålsjöes TV-program från 1980-talet, på 2000-talet följda av Jan Guillous romaner och TV-dramatiseringar, följs de fåtaliga källskrifterna noggrant och tolkas till det egna landskapets fördel och ökade centralitet.

⁴¹ Moderniserad stavning. Messenius 1612. Här från Ambrosiani & Erikson 1994, s. 52-57.

⁴² NSb, s 20, 22. Ett besök på platsen ger idag inga omedelbara intryck av lämningar från en stad.

⁴³ Rodell 2002, s 24; Christensson 1996, s 346-362.

De götiska genealogierna får under 1800-talet successivt ge vika för skandinavistiska, nordiska och germanska tolkningsmönster av den nationella förhistorien. Föreställningar om ett förstatligt ättesamhälle som föregick den egentliga riks bildningen utgör en gemensam ram, medan uppfattningarna om när och hur ”Sverige” enas eller uppstår är orsak till vetenskapliga tvister. Till den mer folkliga sidan rör frågan snarare *var, vilken plats* enandet utgår ifrån och *vem* som har företrädesrätt när det gäller att forma den gemensamma historieskrivningen. Själva frågeställningen har från historieämnets sida även varit en favorit för källkritiska övningar.⁴⁴

De ställningstaganden som bryts mot varandra i den vetenskapliga diskussionen har både med disciplintradition, källmaterial och hur man förstår begreppet ”enande”. Grovt kan man säga att arkeologin rör sig inom idén om en delad materiell – språklig begreppsvärld medan historikernas fokus är på politiskt enande, centraliserad maktutövning, även om perspektiven numera närmar sig varandra. Götalandskapen har då hamnat mer i fokus. På ett mer övergripande plan ligger bägge anslagen inom ramen för det svängrum en modern nationalism rör sig inom, föreställningen om en delad kultur som grunden för ett politiskt styre. Den gemensamma kulturen framträder då för i vart fall en äldre arkeologisk forskning redan under europeisk tidig medeltid, medan en politisk enhet som förmår utöva en reguljär beskattning och territoriellt styre via lagar först på 1200-talet.⁴⁵

Drivkrafterna bakom det folkliga intresset kan vara lite svårare att teckna. ”Västgötaskolan”, är egentligen en tradition i sig, vars huvudlinje, att Västergötlands roll i Sveriges historia är grovt underskattad, har tagit sig flera olika sakhistoriska argument med företrädare som Carl Otto Fast (forngermansk göticismkritik) Mac Key, Verner Lindbom fram till höjdpunkten med Dag Stålsjös TV-serie ”Svearikets vagga – en historia i gungning” (1982). Men vi har även moderna förslag på Birka i Vreta, biskopshemman vid namn Birka (Tryggvé Lundén, Per Gustavi), Söderköping (L. C Wiede: Adam kallar Birka götisk stad), Åland (prof Mats Dreijer: biskop Unni dog där).⁴⁶

I denna tradition tydliggörs att det inte bara är en konfliktdimension som rör Svearikets vagga och Birkas lokalisering till Bjärka, utan i minst lika hög grad en konflikt mellan centrum och periferi. En konsekvent konspiration tycks ha styrt ämbetsverk och professorer från 1600-talet fram till dagens företrädare. En Birka-rekonstruktion fanns även i den stängda forntidsutställningen på Historiska museet och de privatfinansierade utgrävningarna under 1990-talet har varit en medial följetong i böcker och TV-program.

De två berättigade frågorna som växer fram ur dessa delvis stolliga påhitt är:

- 1) utifrån vilka samtida institutioner och maktförhållanden konstrueras kunskap om historien?
- 2) vad används denna kunskap till?

⁴⁴ Övningar i Behre 1968, vetenskapliga utredningar i Sawyer & Sawyer 1991, Gahrn 1988, Janson 1999 och engagerade debatter genogångna i bla Jansson ovan och i bl. a. Ander, Gahrn & Lindblom 1984.

⁴⁵ Lindkvist & Ågren 1985, Lindkvist 1988. Efter det har en omfattande forskning kring de nationsskapande processerna stimulerats inom både historia och arkeologi.

⁴⁶ Ander, Gahrn & Lindblom 1984, s. 30-31.

Till den första frågan gäller iakttagelsen om att följande institutionella förhållanden i hög grad styr och styr kunskapsproduktionen: Sverige och nationella institutioner finansierar och organiserar kunskapsinhämtningen. Nationella ideal och politisk kultur präglar denna alltjämt. En förstärkande närhet mellan universitetsorter, arkiv och undersökningsområden är påfallande för både historiska, etnologiska och arkeologiska undersökningar.

Exploateringsintressen styr i hög grad den samtida arkeologin, vilket ofta men inte alltid sammanfaller med befolkningscentra. Där infrastrukturen byggs ut finns ett lagtvång på undersökningar som ökar kunskapsbasen med ibland överraskande resultat, förskjutningar av det lokala historiemedvetandet och identiteterna som följd. En motsvarighet till detta är externfinansiering av kulturforskning som styr mot utvecklingsnyttig forskning för turism, lokal- och regional utveckling (EU-stöd), skolundervisning och politiska jämställdhetsmål. Nya användningsområden för den historiska kunskapen blir synliga.

Men alla dessa samtida maktförhållanden verkar inom ramen för en del trögrörliga uppfattningar om vikten, intresset och behovet av historisk kunskap. De vetenskapliga disciplinerna har spelat en stor roll, inte bara som faktaproducerande instanser att lita på, utan också genom en sinnrik arbetsdelning, där var och en bidrar med sina byggstenar till en stabil berättelse om den långa kontinuiteten för oss själva: arkeologins sårmarke är att förmedla mellan naturens evolutionära biologi och naturfenomen och människosamhällets framväxt då isen drar bort. Artefakter är arkeologins råmaterial, medan historikerna traditionellt bearbetat texter. Men inte vilka texter som helst, utan sådan som kunnat visa på hur statslivet tar form och de nationella gemenskaperna växer fram och legitimerar de politiska territorierna. För den kulturella mångfalden här hemma har etnologin svarat, medan antropologin gjort detsamma för 'de andra' och placerat deras ursprung och kulturer i de historielösa skara endast närvarande i den stora historien i Imperiernas tidsålder. Under de senaste 40 åren har bilden krackelerat av många skäl och saknar idag öppna tillskyndare, men frågan är om det betyder att berättelserna om skillnader mellan Vi och Dom, grundande i historiens djup inte längre finns eller om de bytt skepnad? Fredrik Svanberg hör till dem som kritiserats den fortsatta och oreflekterade förmedlingen av 1800-talets nationalkonception i beskrivningen av Vikingatiden som uttryck dels för en delad skandinavisk kultur, dels det samhälle varur de nuvarande nationerna föddes.⁴⁷

Engagemanget idag kring ursprungshistorien är stor, men kanske är kampen om ursprunget mer lokalt och regionalt förankrat än nationellt idag? Exempel finns det många av, från Västgötaskolans argumentation för Svearikets vagga, regionernas aktiva kulturarvspolitik till striderna om huruvida arkeologiska fynd i Norrland ska uppfattas i förhållande till samebefolkningens samtida krav. Historien är inte slut och behovet och viljan att söka efter, förstå och förklara har fortsatt aktualitet, inte bara i länder Långt borta. Den till synes barnsliga utgångspunkten: "vi var här först" har inte upphört att skapa legitimitet även när vi gått mot en mindre stark eller i vart fall mindre öppen etniskt motiverad nationalism. Frågan är om en politisk gemenskap med i vart fall så höga ambitionsnivåer på gemenskap och solidaritet som den svenska kan leva med sin egna officiella mångnationella vision.⁴⁸

⁴⁷ Svanberg 2003.

⁴⁸ Brubaker 1992.

I nästa steg kan man se ett intresse för det förflutna som är frikopplat från berggrunden men fortsatt knuten till platser, om metaforen tillåts. På platser som Foteviken, Visby och andra rum för rekonstruktion och lek tillåter sig människor att bygga de förflutenheter de behöver.⁴⁹

Med detta avsnitt som en problematiserande bakgrund till ett av de bärande temana för och värdet med historia, den territoriella gemenskapen och ursprungets primat, kan vi ta ett raskt kliv in i det moderna Sverige. Hur formuleras en av de centrala berättelserna och hanteras konfliktområdena i historieproduktionen i det Folkhem som börjar ta form under trettioalet men först på allvar såg dagens ljus med reformer baserade på krigserfarenhet och efterkrigskonjunktur? Vilken slags historia byggs upp på SHM på tidigt 1940-tal?

Att ställa ut Sveriges förflutna i huvudstaden

I Nationalmuseets samlingar, som från 1866 hyste de historiska samlingarna, fanns ingen genomarbetad åtskillnad mellan skådesamling och forskningssamling. Treperiodsystemet (sten, brons, järn) var redan då etablerat, och med en tryckt handledning vägledades besökaren till monstrarna. Inom ramen för den grova kronologin organiserade estetik, symmetri och storlek visningen. Tidiga vägledningarnas fyndomständigheter faller småningom bort till förmån på fokusering för en mer teknisk föremålsbeskrivning. Stenåldersavdelningen även landskapsuppdelad, alltså inte enhetligt nationellt inramad, med en viss övervikt för fynd från Skåne.⁵⁰

Även experimentella inslag med skaftning av yxa, träd hugget med flintyxa och försök att bygga hus förekom tidigt, men mycket sparsamt med visuell gestaltning i form av vägledningar, kartor och bilder. Vi kan notera att detta ändras under 1900-talets början. Exempelvis framställs redan 1919 en film om livet på stenåldern, helt i takt med den stora uppgift som folkfostrare som det nya ämnet hembygdskunskap fick vid samma tid.⁵¹

Parallellt med denna formering av en svensk historia i huvudstaden med Skansen, Nordiska museet och Statens historiska museum som främsta uttryck, så formas en vital regional rörelse för landskapens historia där fornminnesföreningar, upppteckningar och regionala museirörelser tävlar om uppmärksamhet och historier som dels framhäver det regionalt unika, dels deras framstående plats inom den nationella helheten. Denna friktionsfyllda helhet är en viktig aspekt av själva nationsblivandet.⁵²

Tiotusen år i Sverige

Den byggnad som stod klar 1940 var ett av flera stora museiprojekt under 1930-talet. Den lite storvulna nationella stilen mötte redan då kritik och ansågs som mindre tidsenlig än den mer

⁴⁹ Petersson 2003, Gustafsson 2002.

⁵⁰ Curman, Nerman & Selling 1945. Denna stora sammanställning är en av huvudkällorna till utställningens intentioner och utformning. Dess förhistoria och sammanhang som det sågs vid samma tid i Thordeman, Selling & Schück 1946.

⁵¹ Ludvigsson 2003, s. 19f. Björkroth 2000, Sjöholm & Goës 1916.

⁵² Arcadius 1997, Nordmark 1999..

moderna, kommunaldemokratiska arkitektur som präglade till exempel Östergötlands länsmuseum i Linköping. Den befinner sig ändå långt från den katedralliknande sakraliteten i Nordiska museets byggnad en generation tidigare och närmare en klassiserande sekulär högtidlighet.⁵³ Det var ett viktigt budskap man hade att framföra till ett land under mobilisering och en värld i brand:

Med säkerhet kunna vi säga, att sedan stenåldern inga större invandringar försiggått till vårt land. Våra dagars svenskar äro alltså ättlingar till det folk, som bodde här vid stenålderns slut. Då som nu var befolkningen i huvudsak av den nordiska rasen, högrest och långskallig. ... En sådan kontinuitet i folkstocken kan knappast uppvisas av något annat europeiskt folk...⁵⁴

Möjligen kan man säga att detta är ett sista utbrott för rasteorier i denna form, en fullbordan av en tankelinje från Sven Nilsson, Gunnar Olof Hyltén-Cavallius där teorier om sagnar, folkgrupper och åldrarnas olika raser konstruerades för att senare institutionaliseras i politikens närhet av forskare som Gustaf Kossina och Herman Lundborg med det svenska institutet för rasbiologi. Även regionala varianter förekom.⁵⁵

Nationalism, diffusionism och evolutionism var formativa drag i den vetenskapliga berättelsen. Skillnader mellan passiva och aktiva kulturer driver förändringen och passade en kolonial världsuppfattning som hand i handske.

Den långa kontinuiteten och organiska framväxten av ett jordbrukande folk som grunden för staten var ett genomgående tema. Ras och kranieform knöts genom stenåldern till den svenska folkstammen. Både Birger Nermans och Axel Bagges produktion visar tydligt på denna tanke. I Sverige norr om Skåne var man t o m mer ”renrasig” då än nu då skullmaterialet visar större likheter då än senare. ”Renrasig” skriver dock Bagge inom citationstecken 1945. Kanske var de lika blåögda och blonda som dagens nordbor Här söker man omvärdera tidigare forskning som menade att de korts kalliga (och kulturellt efterblivna) lapparna varit först i landet.⁵⁶Jfr Bäckaskogsdamens rekonstruerade utseende som utan öppen rasistisk referens passar väl in i samma tolkningsmall. Vid visningen förklaras utseendet dock som en konsekvens av att modelltillverkaren sneplat på sin samtida partners utseende.

Denna rasteoretiska argumentationskedja avvisas idag på de flesta museer, så även i Vuollerim där den tidiga norrländska historien grävs och ställs ut. Den har däremot sina företrädare i resonemang utanför kulturinstitutionerna. För minoritetsfolk/urinrvånare fortlever en form av argumentation som är tabubelagd för majoritetsfolk/kolonisatorer. Man kan här jämföra med material kring exempelvis samemuseet Ajtte, där urinnevånarargumentet är centralt för legitimiteten och reaktionerna på fornyfynd tolkas i den publika offentligheten i Norrland direkt som inlägg i debatten om ”svenskar och samers” ursprung och rättigheter, oavsett myndigheternas normativa försiktighet.⁵⁷

⁵³ Palmqvist 2003. Jfr Arvastson & Hammarlund-Larsson 2003.

⁵⁴ Cit Curman, Nerman & Selling 1945.

⁵⁵ För både nationella och regionala nedslag se Broberg 1995, Aronsson 1995, Tydén 2002.

⁵⁶ Thordeman, Selling & Schück 1946 och Curman, Nerman & Selling 1945.

⁵⁷ Jfr Mulk 1998, Mulk 2000 med Mulk 1998.

Argumentationen kring ursprung och nationalitet finns alltså kvar men tolereras eller uppmuntras bara för minoritetskulturer och i mindre biologiska former. Under mellankrigstiden var fortfarande detta tänkande vitt utbreddt och ingalunda förbehållet extrema ideologier. Utställningens publik var i den nya byggnaden inte forskarna utan allmänheten. Pedagogiken blev central, men man behöll i planen ett rumsligt sammanhang mellan skåde- och studiesamling, så att den senare skulle ligga i rummen bakom den pedagogiska avdelningen. Senare avskaffades studiesamlingen som koncept och forskaren fick gå till magasinet, folket till basutställningen. Ett pedagogiskt visningsprogram var redan från början en del av konceptet, med inte minst skolbarnen som målgrupp. Man kan se förebilder i både Nordiska museets program, skolreserörelsen och hembygdsämnets framväxt i folkskolan från omkring 1920. Det demokratiska genombrottet får genomslag i pedagogisk ambition och folkbildningsprojekt med längre rötter i medborgarfostran. Viljan att fostra och bilda befolkningen har även den en längre historia än den som brukar (till)skrivas 70-talets radikala kulturpolitik.

Den stora historien såväl som de konkreta föremålen sammanhang skulle förmedlas. Kronologin var bärande också i skärmlaceringen som ledde vidare från rum till rum, med den teknologiska utvecklingen i centrum för utvecklingen. Minst en vetenskaplig metod per avdelning presenterades som ett led i att fortsatt understryka den vetenskapliga förankringen.

Stenåldern börjar med nedisningen och den äldre tiden fungerar som evolutionär förhistoria till den mer utvecklade yngre, jordbrukande, perioden. Flintteknologin gestaltas på liknande sätt som i Nationalmuseet. Klimat, miljö och en med övriga världen jämförande kulturhistoria utgör nya element. Barumkvinnan (senare Bäckaskogskvinnan) representerar människan sittande i sin grav. Bagge beskriver den 1945 som kvinna, men pedagogerna säger att man trodde det var en man långt fram i tiden.⁵⁸

Yngre stenåldern presenterar funktionella näringskulturer: fångstkultur, jordburkarkultur och en ny kategori invandrare eller båtyxekultur som senare kallas som stridsyxekultur, definierad genom denna artefakts utbredning och därtill kopplade gravskick. Döstitid är en del av tidig megalitid, gropkeramik och sist stridsyxekulturen. Utställningen menar att kranterna var av samma ras då som nu.

Gånggrifterna den yngre stenålderns monumentala gravanläggningar, vittnar om böndernas fasta samhällorganisation och byggnadsskicklighet. De var ättegravar för generationer av odalmän.⁵⁹

Kulturimpulser och nya tekniker kommer genom diffusion från andra delar av Europa. Den viktiga grundarperioden är övergången till yngre stenålder: ”Jägare och fiskare blir bofasta bönder. Med åker och boskap gryr kulturen. Så lägges grund till fädrens samhälle”.⁶⁰ Talet om svenskt samhälle ökar fram på bronsåldern då man även söker efter den första svenska kungen i de stora bronsåldershögar. Även tekniken och estetiken betonas som avancerad och värd beundran. Bakom den jämna utvecklingen spårar man stadiga kulturframsteg under en lång fredsperiod, vilken till slut leder till expansion med kolonier i Ryssland.

⁵⁸ Se Fornvännen 2000:2 för senaste rönen.

⁵⁹ ATA, bild 82, från Regner 1995, s. 28.

⁶⁰ ATA, bild 69 interiör stenålder, från Ibid. s. 27.

Till tolkningen av järnåldern kopplar Nerman Tacitus 'svioner' som föregångare till Sveariket och då blir staten "den äldsta av Europas nu existerande stater".⁶¹ Konklusionen på skärmarna som avslutar rör Bonden.

I obruten följd har bonden sedan stenåldern brukat svensk jord. I Europa har endast danskar och normmän lika länge bebott fädrens mark.

Lika aldrig och förankrad i jord och sten är den svenska staten:

Konungadömet är i Sverige uråldrigt. Vald vid Mora sten red konungen sin eriksgata...⁶²

Bronsåldern utformas av Andreas Oldeberg och är mer traditionellt föremålsorienterad. Den följer fortsatt Oscar Montelius bronsålderskronologi som illustreras av de mest spektakulära fynden och en modell av en grav i genomskärning samt en rekonstruktion av en verkstad. Det påklädda bronsåldersparet placeras ut och är fortfarande kvar. Enligt Elisabeth Regner är detta den avdelning som visar störst kontinuitet med Nationalmuseitiden och flera av elementen är igenkännliga också vid våra visningar 2002.

Järnåldern i design av Holger Arbman startar med järnframställning. Gravskicket är förstås fortsatt centralt och visas kronologiskt i keltisk och romersk järnålder, folkvandringstid, vendeltid och vikingatid. Internationella kopplingar görs närmast per definition med romersk järnålder och vikingatågen. Utställningen visar upp fina gravfynd, båtfynd, smedsutrustning, samt ett för säkerheten särskilt utformat guldrum.

Guldrummet etableras redan 1943 som en skattkammare. Ett helt nytt utrymme i museet skapas på 1990-talet och ett helt nytt Guldrum invigs 1994. Kostnaden var ca 22 miljoner, och skapade 375 kvm utställningsyta och biutrymmen. Det kan sägas vara ett exempel på en av museernas kontinuerliga principer, fast koncentrerad: det dyrbara, fantastiska, estetiskt och hantverksmässigt enastående får stå som en essens för vad den svenska kulturen kan åstadkomma som bäst.⁶³

Ett resultat av en fortgående renodling av de pedagogiska huvudlinjerna i texterna blir att ramberättelsen framträder bättre men att många föremål förblir okommenterade och därmed obegripliga annat än som estetiska och illustrerande föremål.

Under de följande 60 åren fram till vår undersökning förändras naturligtvis utställningen. I kommentarer från anställda betonas spontant förändringsaspekten starkt. Tre skeden kan urskiljas, även om utställningens historia i detaljer inte är dokumenterad.⁶⁴ Den kraftigaste förnyelsen sker på 1960-talet med uppgörelse i anti-nationalistisk, demokratiserande och pedagogiserande riktning. Skiftet från en betoning av institutionens forskningsansvar till dess förmedlingsarbetet påbörjas under 1990-talet med J Cederqvist vid rodret och har förstärkts

⁶¹ Nerman 1947, s. 29f.

⁶² Regner 1995s. 31.

⁶³ Lundström & Pilvesmaa 1998, s. 145.

⁶⁴ Förändringsbilden bygger framför allt på en intervju med Karl-Olof Cederberg 20030424 som arbetat på museet med samlingarna sedan 1994, numera just med utställningsplanering som antikvarie/curator, men där vi själva står för slutsatserna som dras.

ytterligare med Kristian Berg som chef.⁶⁵ Ett försök att på tidigt 1990-tal introducera en mer post-processuell tolkning av arkeologin i en Vikingautställning stupade på motstånd från museets egna arkeologer. Den avskilda, föremålsorienterade och estetiskt tilltalande utställning som i stället blev till kan beskådas idag.

Under 1990-talet upplevdes även forntidsutställningen mer allmänt som förlegad och dammig, kanske främst i pedagogiska och estetiska termer. Av ett genomgripande förslag att förnya uttrycket blev 1999 kvar en mer sparsmakad estetik, avvecklande av vissa dioramor, vita väggar, mer abstrakta vetenskapliga än konkretiserande pedagogiskt hållna texter. Mer kartor och bilder fördes dock in i utställningen.

Tydligen är man inte nöjd med denna ansiktslyftning för snart fattas beslut om en mer radikal rekonstruktion av basutställningen. Den stängdes 2002 och ska omarbetas enligt några huvudlinjer: Människan ska sättas i centrum, den arkeologiska typologin får ge vika för tematisering av det mänskliga och relativisering av vår egen belägenhet också genom att visa hur bruket av forntiden skiftat i historien fram till vår egen tid. Innehållet i berättelserna ska styra utställningen, vilket kan ses som en vitalisering i Curmans anda, men med individen istället för nationen i centrum. Ett annat perspektivskifte är en betoning av det annorlunda i det förflutna. Istället för att skapa närhet genom identifikation tänker man sig att betraktaren ska kunna utforska sig själv genom att konfronteras med det annorlunda. Det är i början av 2004 osäkert när den nya utställningen skall börja produceras.

Som utomstående betraktare slås man snarare av kontinuitet än förändring av utställningen sedan 1943. Själva tredelningen i den kronologiska uppläggnings, tidslinjen, en rad gravmodeller och dockor är kvar. Den mer högstämda nationella retoriken är borta, det är sant, men hela ramen är fortfarande *svensk* förhistoria. Det finns en fortsatt spänning mellan museets olika uppdrag som kommer till uttryck i utformning och kompromiss i utställningsrummet. Den förmedlande och pedagogiska uppgiften ställs mot den vetenskapliga och tillåts inte styra uppläggnings av utställningens design i den grad som upprepade förslag lagt fram. Det gör att vi kan förvänta oss att visningarna använder sig av utställningsrummet på ett relativt självständigt sätt för att kunna realisera sina målsättningar.

I en jämförelse mellan Tiotusen år och den nya basutställningen i Göteborg finner Marie Hjalmarsson att förvånansvärt många av greppen, tingen och epokerna återkommer, fast som teman och i ny teknisk utformning på 2000-talet.⁶⁶

Kritik och jubileer

Utställningen presenteras under 1940-talet utförligt både i en stor volym där varje avdelning presenteras av sin kreatör och i en festskrift till Curman.⁶⁷ Här har de ursprungliga tankarna, motiven och visionerna enkelt kunnat följas.

En stolt presentation av utställningarna görs i vad som kan ses som en festskrift till utställningens 45-åriga åminnelse. De som var unga då utställningen byggdes vill med stolthet

⁶⁵ Officiellt framställs det aldrig som en nedprioritering av någon del, bara en ökad omsorg om vissa delar. Jfr debatten i SvD hösten 2003.

⁶⁶ Hjalmarsson 2003.

⁶⁷ Thordeman, Selling & Schück 1946, Curman, Nerman & Selling 1945.

visa fram hur utställningarna såg ut och använts, när denna kunskap mot 1980-talets slut hotas av glömska.⁶⁸ Inga referenser görs här till Adolfssons kritiska genomgång som kom några år tidigare, men kanske kan den ändå ses som ett indirekt genmäle? En noggrannare och tidigare katalog till utställningen tänkt som en guide till museet, har lite för lite bilder för att vara användbar här, men beskriver den utställning som både Adolfsson och jubileumsskriften kommenterar.⁶⁹

Man framhåller att utställningen var tänkt som ett tillfälligt inslag som skulle ersättas av en verkligt permanent utställning. Idén med skåde-, studiesamling och magasin förverkligades inte då den trängande magasinsfrågan överflyglade behovet av en studiesamling.

På vissa punkter är man enig i bedömningen, t ex den höga uppskattningen av stenåldersutställningens pedagogiska ambitioner jämfört med de senare epokenas mer materialorienterade framställningar. Ett stort jämförande kronologiskt schema placerar det svenska fallet internationellt, inte bara diakront, mot nordliga nedisningar utan synkront mot pyramiderna. Inom landet framhålls Norrlands särart genom sin mer primitiva jägarkultur som fortsätter fram i tiden. Ett mer konstnärligt utformat stenålderspanorama refuserades till förmån för en mer skolplanschlik framställning. Även om bronsåldersdockorna moderniserats (skyltdockor, 1980-tal) så anförs de också här som populära utställningsföremål med sina kopior av några få danska gravfynd. Den kortkorta kjolen som barnen får prova som exempel på modets likheter över tid prydde redan dessa 40-talets mannekänger.

I andra bedömningar försvarar man utformningen mot en underförstådd kritik. Guldrummet visar ”kända föremål och grupper, så att samlingarnas höga kvalitet framstod... därför mer en uppvisning av våra märkligaste och dyrbaraste fornfynd än en kulturhistorisk översikt”. Det självklart höga nationella värdet är enligt skriften inte motivet för samlingens utformning. Motivets för samlingen av guldföremålen är istället behovet av säkerhetsinsatser samt den goda överblick över alla viktiga fynd som ges av ”det för Norden enastående beståndet”.⁷⁰

”Silverrummet” blir på motsvarande sätt en prioriterad scen, men ges utrymme för att representera regionala variationer. Gotlands ansamling av silverskatter blir till en del i berättelsen om ett världsomspännande kultur- och handelsnätverk som vi ingick i.⁷¹

Som krönet på utvecklingen utformas utställningens berättelse om Mälardalen, Vikingarna och Gamla Uppsala. Över den senare fanns en rörlig modell där religionsskiftet illustrerades. Till detta knöts en tavla med kända fornlämningar, som illustrerade de inhemska ”bygderna” genom de pågående fornminnesinventeringarna.

Tiotusen år i Sverige bör ses som en beredskapsutställning vars logik vilade på en hundraårig tradition, mobiliserad under yttre hot för att skapa nationell känsla, med betoning på historiens mening i folkets långa rötter som grund för statens uppkomst inom ramen för den nordiska

⁶⁸ Janson, Lundberg & Odelberg 1989.

⁶⁹ Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer 1978. Märkligt nog tycks detta vara den sista av en lång rad tryckta vägledningar med start i Montelius 1872

⁷⁰ Janson, Lundberg & Odelberg 1989, s. 15.

⁷¹ Jfr Sture Bolins teser.

kulturgemenskapen. Det är nog fel att se det som en paradox att den pressade, och till synes tillfälliga formen, hos utställningen står i motsättning till dess permanens och genomslag.

Det var i själva verket just det tvingade sammanhanget med kriget och nationell mobilisering som skapade en aktualitet som tillsammans med det nationella anslaget fortsatta relevans burit innehållet. Frågan är om genusfrågan, mångkulturalitet eller det gemensamt mänskliga rymmer samma dynamik? Det är i vart fall där många, också Historiska museet söker efter svaren på frågan om museernas mening idag.

Visningarna – tiotusen år på nittio minuter

Fyra band dokumenterar visningar för skolelever i Forntidsutställningen. Längden på vart och ett av de fyra videoband, liksom visningarna, är ca en och en halv timme. Vi får följa fyra skolklassers resa genom utställningen av jägarstenåldern och bondestenåldern (i fortsättningen stenåldern), bronsåldern och järnåldern. Visningarna sköts av Monica Cassel, Lennart Thorstenson, Kristina Svensson och Lars Holmblad var för sig. Alla fyra är utbildade arkeologer. När banden spelades in var det många olika klasser som visades parallellt. Det gjorde att det ibland förekommer man startade i järnåldern och slutade i jägarstenåldern⁷² eller gick från stenåldersrummet till bondestenåldern⁷³. De andra två visningarna startade vid Bäckaskogskvinnan och slutade vid järnåldern, i kronologisk ordning.⁷⁴ Det knöts inga pedagogiska poänger till omkastningen av ordningen, utan det motiverades utifrån logistiska hänsyn.⁷⁵

De flesta visningar startar, som brukligt är, genom att pedagogen först berättar mer sammanfattande om vad som visas. I pauserna mellan visningsinsatserna får besökaren själv titta runt på utställningen och ställa frågor till pedagogen.

Nedan följer en kort beskrivning av utställningen såväl som vad som visas i de videomaterial som erhållits. Tanken är att genomgången ska skapa en förförståelse för analysen och samtidigt redovisa materialet för studien. Eftersom rummen också representerar epoker, en bärande indelning i berättandet, redovisas iakttagelserna som kommentarer i samma ordning.

Stenåldern

På avdelningen för den äldre stenåldern (jägarstenåldern) återfinns Bäckaskogskvinnan som är Sveriges äldsta kvinna. Hon levde för ca 8000 – 9000 år sedan och hittades i Bäckaskog, Skåne. Vid sidan av hennes skelett återfinns en rekonstruktion av hur hon kan ha sett ut. Under visningen berättas om hur hennes kläder tillverkades av en kronhjortshud, garvades och bearbetades för att kunna användas. Vi får bland annat reda på att det är en kvinna genom att pedagogerna berättar om små ärr som finns på skelettets bäckenben. Ärren har hon ådragit sig genom barnafödande. Resten får besökarna själva upptäcka, fråga om och fundera över. Rummet är kantat av infällda montrar i väggarna. Glasmontern i centrum av rummet innehåller ett skelett av en man som håller om ett skelett av ett barn. Förmodligen har barnet placerats i en äldre grav för att barnet inte ska vara ensam i livet efter detta. Montrarna som är infällda i väggen innehåller mindre fynd av ben, horn och pilspetsar.

Jägarstenåldern övergår successivt i bondestenåldern genom fynden i montrar som kantar utställningssalen. På ett bord på golvet finns en modell av en gånggrift. En annan stor modell

⁷² Se Lennart Thorstensons visning, Band 2.

⁷³ Se Monica Cassels visning, Band 1.

⁷⁴ Se Kristina Svenssons, Band 4, och Lars Holmblads, Band 3.

⁷⁵ Intervju med Lennart Thorstenson den 9 september 2003.

visar en unik fyndplats: en mosse där det byggts en stor plattform av trä. Plattformen har tolkats som en festplats där folk har mötts. I de infällda montrarna i väggen kan vi se lerkrukor och bitar av dem.

I montrar längre bort, vid bronsåldern, visas Alundaälgen. Det 21 cm långa älghuvudet i svart grönsten är en yxa från Gammelmossen i Norr-Lövsta, Alunda socken, Uppland.⁷⁶

Innan bronsåldersdelen tar vid får vi genom videobanden följa med in i stenåldersrummet, en slags fornverkstad. Rummet är planmässigt ett sidospår i den långa utställningssalen. I rummet återfinns en mindre ”stenåldershydda”, en björk och fantasifullt målade väggar som föreställer en utsikt över ett landskap. Dessutom finns några rekonstruktioner av vardagliga redskap som stenåldersmänniskorna använde. Rummet är endast öppet i samband med visningar för skolklasser och man visar tekniken för att göra upp eld, antingen med flinta och sten eller trä mot trä. Efter visningen får skolelever själva prova, röra och känna på materialen.

Bronsåldern

Utanför stenåldersrummet står ett par skyltdockor som bär vad pedagogerna kallar bronsålderskläder och är rekonstruktioner av 3 000 år gamla kläder danska arkeologer funnit i några bronsåldersgravar. Kläderna är gjorda av ull. Efter visningen får besökarna prova att bära de rekonstruerade plaggen.

I den långa utställningssalen finns ett antal montrar. Några visar bronsspännen som kallas ’glasögonspännen’. Vid sidan av dessa finns infällda montrar i väggen som visar kremeringsurnor, bronssvärd och bronsyxor. Kremeringsurnorna har ’tak’ och liknar små hus.

I en monter återfinns en stor bronssköld, 3 mm tjock. Den tunna metallen visar att det är en sköld som inte använts i krig. Snarare är det ett symboliskt föremål, förmodligen symboliserande solen. Montern som visar bronssvärd och kremeringsurnor har en bakgrund som visar ett grönt landskap. Den påtagliga gröna färgen påminner om den bakgrund som var på målad på väggen inne i stenåldersrummet. När pedagogen berättat klart ges tillfälle att gå runt och titta närmare på de olika unika fynden längs väggarna.

Järnåldern

På väg in i järnåldersrummet återfinns på vänstra sidan en modell som visar en skeppssättning. Utmed väggarna återfinns några montrar som visar olika sorters redskap, däribland en yxa. Väggarna är prydda av målningar på glas ramar av trä. Motiven är landskap och hus.

Järnåldershuset som är en rekonstruktion tar den största platsen i rummet. Taket är gjort av vass och väggarna är uppbyggda av trä men huset borde vara dubbelt så långt, berättar pedagogerna. Av utrymmeskäl var det dock inte möjligt. I videofilmerna är det nästan omöjligt att överhuvudtaget se något eftersom det är så mörkt. Ena kortsidan är öppen för att lättare kunna se in. Inne i det uppbyggda huset återfinns en eldstad på ”det trampade

⁷⁶ Se <http://www.historiska.se/collections/ordbok/bok/alundaalgen.html> 2004-01-12.

jordgolvet”, som utgörs av en brun linoleummatta. I hyddan får besökarna veta att många bodde under samma tak och att elden var central. Annars kunde det vara just så mörkt som besökarna upplever det. Utmed väggarna finns långbänkar och på väggarna finns olika sorters redskap upphängda. Matgrytor finns utmed den bortersta kortsidan tillsammans med andra saker. På långbänkarna och delar av golvet finns djurhudar upplagda. Utanför huset lutar en vävstol av järnålderstyp mot taket. Eftersom det under järnåldern var vanligt att ha djur som bodde under samma tak så fanns materialet nära till hands. Ullen kunde spinnas till trådar som sedan vävdes till fina textilier och kläder. Dessutom kunde man under järnåldern färga ull trådarna, men dessa färgade plagg användes inte till vardags eftersom de tog så lång tid att göra, säger Lennart. Järnåldern och vad vi idag kallar för vikingatiden flyter ihop med varandra under visningen av järnåldern. Många saker som finns i järnåldershyddan är föremål från vikingatiden.

Att berätta det förflutna – analys av visningarna

Rekonstruktion, autenticitet och sammanhang

Stenålder

Överlag är pedagogerna noga med att betona ifall det är rekonstruktioner som visas eller inte. Monica är väldigt noga med att poängtera att barnen inte får röra och vara försiktiga med rekonstruktionerna för att dom är ömtåliga. I stenåldersrummet får barnen inte röra pälsarna och det påpekas att ”ni blir nedlusade med hår”. Med rekonstruktionerna prioriteras värdet av att åskådliggöra det funktionella sambandet på bekostnad av tingens autenticitet. Pedagogerna använder ofta rekonstruktionerna för att visa hur forntidsmänniskan levde. Men här ges också tillfälle att visa funktionen av redskapen. Mycket energi läggs också på att förklara hur rekonstruktionerna gjordes, och vem som gjorde dem. De blir således en del inte bara av det forna förflutna utan också av arkeologernas och museipersonalens tolkande insatser.

Bäckaskogskvinnan som original är högintressant eftersom hon är utgångspunkten för de flesta pedagoger, liksom rekonstruktionen av henne vid sidan om. Ett visst berättarmönster kan skönjas genom att pedagogerna talar mycket om arkeologiska tillvägagångssätt vilket ibland resulterar i en förmedling av en profession. ”Man borstar med en tandborste, förstår ni”, säger Lars. Det verkar dock som om det finns skilda meningar om Bäckaskogskvinnan, t ex hur många barn hon fött. Lars berättar att Bäckaskogskvinnan hade röta i handleden och hon ses uttryckligen som Sveriges äldsta mamma⁷⁷. Alla stannar på samma ställen för att tala om nästan samma saker, med vissa skillnader. ”Vi vet ingenting om hur hon såg ut men så här kan hon ha sett ut”, menar Lars.

Lars berättar också att Bäckaskogskvinnan är 8 800 år gammal och han verkar mycket kunnig. Efter det stannar han återigen vid en rekonstruktion och pratar mycket om det arkeologiska arbetssättet. Lars går utanför den leden som Monica gick och visar fler

⁷⁷ Jfr Elisabeth Beausang *Barumskvinnan en moder? I Caesar 1999* där Beausang menar att det är uppenbart att kvinnor är de som kan föda barn. Men är att föda barn desamma som att utföra modrande som praktik. [Beausang utgår från engelskans ’mothering’ när hon skriver ’modrande’.]

autentiska föremål. Men han påpekar ofta för barnen att ”häng inte över staketet”, ”rör inte monstrarna dom blir så kladdiga” osv.

Lars visar också Skateholmsmannen, ett av de skelett som alltid verkar ha kraft att tala i sig själv, och har en förmåga att påverka betraktaren och locka fantasin. Han går in på de rent arkeologiska metoderna för utgrävningar och i likhet med Monica är Lars mån om att berätta hur saker grävs fram. Sedan går han vidare till ytterligare ett autentiskt föremål för att ”nu ska vi prata lite flinta”. Lars berättar att det går att se skillnad på olika sorters flintor. ”Detta är en rysk flinta från Kolahalvön.” Efter det går han över till rekonstruktionerna. Han varvar rekonstruktioner med autentiska föremål i ett givet mönster. Denna gång är det de olika begravningsskicken som presenteras.

Modellerna används som kontext till föremålen som hittats. Berättelsen startar i dem och de autentiska föremålen får illustrera eller förankra berättelserna kring rekonstruktionerna. Alundaälgen faller också barnen i smaken och de stannar upp. Lars går utöver det som ses med ögat och lägger gärna till arkeologiska reflektioner kring det som ses.

I stenåldersrummet har allting en praktisk funktion men samma sak gäller som alltid på museer ”var försiktiga med sakerna och akta så ni inte skär er”.

Kristina förklarar att Bäckaskogskvinnan är Sveriges äldsta kvinna och talar om henne som representant för stenålderskvinnan. Men i motsats till de andra pedagogerna menar Kristina att pilspetsen kanske gavs som gåva som kvinnan skulle ha i livet efter detta och jaga med. Kanske fanns en pilbåge här men den har då ruttnat bort. Bäckaskogskvinnan levde säkert med sin familj och hade 5-6 barn – antalet barn varierar mellan pedagogerna. Kristina är tydlig när hon går över för att prata om rekonstruktionen och säger att inget i montern är äkta. Men Bäckaskogskvinnans ansikte är gjort utifrån hennes skullform och är också en rekonstruktion. ”Nu ska ni få se de äldsta sakerna som hittats i Sverige” säger Kristina, och varvar rekonstruktioner och äkta föremål. Från modeller av olika gravtyper går hon sedan galant över till autentiska föremål på ett naturligt sätt. De saker som användes på stenåldern skulle vara ”snygga och prydliga”, påpekar Kristina. Älgyxan (Alundaälgen) hade främst ett symbolvärde menar hon.

I stenåldersrummet är det mest kopior som dominerar men ”ni får inte slå stenarna mot varandra eller förstöra, ni får känna”.

Bronsålder

Bronsåldersdockorna har som vi sett funnits sedan utställningen öppnade (om än utbytta). De ser påtagligt nordiska ut. Monica stannar nästan uteslutande vid rekonstruktioner förutom vid bronsåldern då hon också stannar vid en monter jämte dockorna och förklarar att brons ofta innehades av rika människor. Alla påpekar att brons ingalunda var var mans egendom. Det var lyxvaror som bara hövdingar och betydelsefulla herrar hade råd med. Vi får också reda på att föremålen är över tre tusen år gamla. Också här kommer det in mycket med arkeologiska tillvägagångssätt som om det vore en utställning om arkeologer. Dock leder det vidare in på saker som kan vara intressanta. ”Varför hittar vi saker i gravar”, frågar Monica? Barnen är med på noterna och konstaterar att forntidsmänniskan hade saker med sig i ett annat liv. Autentiska föremål lockar också till dyrbarhet. ”Hur mycket får jag om jag hittar en sådan i

skogen, frågar ett barn? Kanske är det montern som ger intrycket att sakerna är mycket värdefulla eftersom man inte får röra dom. Man går som i ett glashus.

Lars säger att vi bara har 20 min på oss så ”skynda er”. Vi stannar vid bronsåldersdockorna alldeles utanför stenåldersrummet och efter det får besökarna gå och titta lite på dom riktiga sakerna. Barnen har många frågor och pedagogerna försöker svara på det som hinns med.

Kristina visar äkta föremål och pratar om dem och vad föremålen användes till. Hon berättar också hur man kan tolka de olika föremålen, och berättar inte enbart att ’detta är en sån, och den användes till’ -... utan mer, ’vi vet detta därför att...’ vilket också leder in till professionen arkeologi.

Urnorna blir representanter för ett nytt gravskick nämligen kremering. Hon använder överlag mer autentiska föremål och berättar mycket om vad som visas.

Järnålder

I Järnåldern är det en rekonstruktion som spelar huvudrollen för berättandet. ”Märker ni att huset här är större än i stenåldersrummet”, frågar Monica. ”Jag släckte för att ni skulle känna hur mörkt det blir” säger hon. Funktionaliteten är poängen liksom det kausala sambandet mellan handling och konsekvens. Man gjorde så här för att.... Till och med inne i rekonstruktionen av huset får barnen en fråga ifall en järngryta är original eller inte. Dom gissar rätt det är en kopia. ”Dra inte ur stråna ur taket, ni får inte förstöra huset för oss” påpekar Monica som är aktsam om huset. Kanske blir rekonstruktionen i elevernas upplevelse lika mycket ett märkligt föremål som de äkta föremålen eftersom barnen knappt får röra vid rekonstruktionerna.

Hur ser sambandet mellan rekonstruktioner och autentiska föremål ut? Det är en fråga om variation hur de används i visningarna. Lars fäster stor uppmärksamhet vid montrarna även i järnåldern, något som exempelvis inte Monica gjorde. Därmed använder Lars mer tid utanför rekonstruktionerna än vad Monica överlag gör, även om Lars också använder rekonstruktioner låter han dem inte överflygla de autentiska föremålen.

Kristina använder också rekonstruktioner men de blir aldrig huvudsak utan ett hjälpmedel. ”Här bodde många” säger hon vid järnåldershuset och försöker få barnen att förstå att de inte alltid var så lätt. Genom rekonstruktionerna kan Kristina koppla saker som annars skulle vara svåra att få barnen att förstå.

Olika pedagoger gör olika bedömningar som balanserar värdet av autentiska föremål med modellernas förmåga till rekonstruktion av sammanhang. Överlag är dock rekonstruktionerna mer väsentliga element i berättelserna än utställningen som helhet är.

Hur artikuleras föreställningen om forntid genom visningarna?

Stenålder

Det är ganska tydligt att pedagogerna visat utställningen flera gånger tidigare. Tiden förvandlas till en vandring i rummet. Två nyckelord som ”nu går vi till stenåldern” eller ”kom så leker vi i bronsåldern” är ofta använda vid övergångar mellan tidsåldrarna. Vi leds genom utställningen med kronologisk och rutinerad elegans. Vi rör oss fritt i kronologin på ett sätt som liknar dataspelens olika nivåer och världar. Tydligt urskiljbara epoker gör detta möjligt,

samtidigt som det kompliceras av att man understryker att det mesta inte ändras mellan åldrarna.

”Denna yxa fungerar lika bra som moderna verktyg” säger pedagogen, vilket pekar mot ”inget är nytt under solen”. Lars gör en stor sak genom att understryka att ’detta var då’ för att få barnen att förstå att forntiden är långt tillbaka i tiden. Han påpekar att ”när man tittar på alla bilder om stenåldern kanske man tror att det var sommar jämt, men så var det inte” säger han. Lars säger också och understryker att många gånger hade forntidsmänniskan det ganska behagligt. De behövde inte leta efter mat mer än ett par timmar om dan. Här finns drag av en guldåldersberättelse. Det var också några grader varmare då så att man kunde se pelikaner i Sverige.

Hela tiden verkar Lars förundrad över hur skickliga de var, vilket också understryker en guldåldersberättelse som grundton för stenåldern. Han förundras också över hur de kunde få upp taket på gånggrifter som vägde så mycket. Lars använder också väldigt många stickord som ”dom var väldigt smarta då” och ”tänk vad dom kunde”. Lars pratar om att ”innan så fick de döda med sig saker i graven” och försöker dra paralleller till vårt samhälle där vi också går till gravar med blommor om än på ett annat sätt. Vi gör det som en gest för att visa att vi tänker på dom. Samtidigt pekar han på att ”det hade varit lustigt om skeletten vaknat upp och sett oss köra omkring i konstiga plåtlådor”. Folk har ju vandrat i alla tider påpekar han också. När Lars talar om Alundaälgen påpekar han att yxan inte använts i strid utan ”jag brukar säga att när pappa idag putsar sin bil så kanske dom putsade på sin yxa på stenåldern”. Vilket pekar på att inget är nytt under solen.

Kristina berättar att man nu som då flyttade runt mycket. Apropå Bäckaskogskvinnans perfekta tänder säger hon att forntidsmänniskan inte åt så mycket godis. Vad som räknades som godis är olika nu och då. Till exempel var sälögon uppskattat, liksom myrägg. ”Dom var lika intelligenta och såg likadana ut som vi gör” säger Katarina. Hon berättar också att de kanske gick till graven med mat i ren uppskattning precis som vi gör idag, men gör det med blommor som visar att vi tänker på dem som en fin gest för att bevara minnet av någon.

Bronsålder

Det är tydligt att pedagogerna kopplar mycket till nutid och modernt mode. Vid dockorna påpekas att mannen har hängslekljol som påminner om arbetskläder vi har idag. Ofta används ord som ”dom trodde” och ”så gjorde man då”. Vilket pekar mot att forntidsmänniskan var väsensild mot oss på ett eller annat sätt. Samtidigt pekar mycket av vad som sägs på att det skett en evolution mot ett bättre nu.

Hos bronsåldersdockorna dras också paralleller till kvinnas överkroppsplagg. ”Hon har magtröja säger ett av barnen” och Monica påpekar att hon själv har en t-shirt. Hon menar vidare att ”Egentligen är det ingen större skillnad mellan brons- och järnåldern, man har ju fortfarande samma redskap flinta, ben och sten och sånt”. ”Redan under stenåldern hittar vi ju spår av koppar” säger Lars. Brons var dyrt och Lars gör jämförelser med hur dyrt i termer av vad vi i dag värderar som dyrt. Andra saker som pekar på ’intet nytt under solen’ är när han står vid dockorna och säger ta på dig en sådan här ’top’ det var ju modernt på bronsålder precis som idag.

Kristina försöker med hjälp av nutiden få barnen att förstå varför dyrbarheter slängdes i mossar till gudarna. ”Det skulle vara som att slänga datorer och TV:n för oss idag så dom måste ha känt starkt för deras gudar.” ”Tror ni man hade väskor på forntiden?” frågar Kristina. ”Det hade man liksom att man kremerade folk precis som man gör nu.” Flickorna på bronsåldern hade också handväskor precis som nu men man fäste dom i bältet. Detta pekar mot att intet är nytt under solen när det gäller former, medan innehållet i exempelvis tron kan ändras.

Järnålder

”Vad är det för rum som dom inte har men som vi har i dag” frågar Monica? ”Badrummet naturligtvis” svarar barnen. Dom hade inget badrum utan utedass, ”så var tacksamma för att ni har toalettpapper för då hade man bark eller om det var vinter så använde dom kanske snö”. Kommentarer av detta slag pekar inte bara mot en kontrast, utan mot en framstegsberättelse, en evolution mot ett bättre samhälle. Samtidigt påpekas det ofta att järnålderstiden hade saker som vi har i dag, om än primitivare. En platta av bivax blir lätt vårt skrivblock utan papper. Tuggummin för oss i dag var kåda då. ”Dom var inte så olika oss förstår ni” påpekas av pedagogerna. ”Dom till och med vävde då, så dom var riktigt uppfinningsrika” fortsätter man.

Lars pekar på att man använde likadana yxor som på bronsåldern fast nu var det järn. Lars pendlar starkt mellan ’guldålder’ och ’intet nytt under solen’. Men kanske ska man ta hans beundran för människorna då som förundran och antikvarisk ödmjukhet inför det förflutna istället för en guldåldersföreställning? Kanske är det rent av samma sak?

Bilden av forntidsmannen och forntidskvinnan

Stenålder

Vid Bäckaskogskvinnan, frågar Monica ”vad är det för skillnad mellan man och kvinnor när man tittar på skelett”? Breda höfter och längden på skelett blir svaret. Pilspetsen vid Bäckaskogskvinnan leder till många frågor om könet. Monica frågar ”vem brukar vara jägare”? Barnen svarar i kör ”mannen”. Pilspetsen rörde till könen berättar några pedagoger. När arkeologerna såg pilspetsen antogs det att det var en man. Men arkeologerna gissade fel. ”Så varför fick kvinna med sig en pilspets frågar Monica barnen?” Och Monica vet inte utan barnen får själva leta svaret. Monica tar upp några trådar om att kvinnan kanske hade lärt sig att jaga och var modig hon också?

Rekonstruktionen av Bäckaskogskvinnan: kvinnan tittar snett neråt och ser lite obekvämt ut i sin monter. Hon har fått en klänning efter sin naturliga förebild nämligen indianerna. Eftersom de stannade kvar på stenåldern längre fram i tiden så vi har spår som säger att man såg ut så här menar en pedagog. Hon hade armband och halsband för att man vet att kvinnorna smyckade sig så. Annars är mannen i Monicas framställning ganska osynlig. Kvinnan är den som lyfts fram. Lars berättar att Bäckaskogskvinnan innan kallades för ”Fiskarpojken från Barum” och arkeologerna diskuterade mycket kring om det var en flicka eller pojke. Dock har de flesta det gemensamt att de inte nämner huruvida det var män eller kvinnor som diskuterade. Hon kallas också ”Sveriges äldsta mamma” och upphöjs till en representant för alla kvinnor i ett svep. Tolkningen av henne får i dagens berättelser en

centralitet och betydelse som kan motsvara striderna om Birkas ställning eller Svearikets vagga.

Ser ni vad hon har på sig då, frågar Lars? Armband och hon har smyckat sig med halsband. Lars berättar att hon är på väg ut för att hämta mat för att hon har ett grävhorn som för att hämta rötter. Han lägger dock till vissa saker som inte har med utställningen att göra. Till exempel berättar han om hur man tar bort fukt med aceton och säger ”det vet ni flickor om man ska ta bort nagellack brukar man använda aceton”.

Kristina säger precis som Lars att detta är Sveriges äldsta mamma. Även Kristina berättar om Bäckaskogskvinnan som representant för forntida kvinnor. Dock menar hon att Bäckaskogskvinnan mycket väl kan ha varit en jägare och pilspetsen var en gåva som hon kunde använda i nästa liv för att jaga. Hon hade en familj och 5-6 barn. Vid Skateholmsfyndet berättar Kristina att alla var jägare och samlare inklusive kvinnorna och hon är mycket medveten om genusproblematik. Det ser ut som om mannen ville skydda barnet och lika väl som det var en man som låg där skulle det kunna vara en kvinna. Kristina menar dock att det var männen som reste gånggrifter och att ”det var nog ganska många män som hjälpte till”.

Bronsålder

Bronsåldersdockorna i utställningen har som nämnts ett närmast nordiskt-germanskt utseende. Mannen står stolt och blickar mot horisonten med spjutet och yxan. Kvinnan står mer i en fördragsam oskuldsfullhet och blickar mot marken. Kjolen hade kommit redan då men då var det mer praktiskt. Diplomatskt förklarar Monica att ”vi tar en flicka först” som får prova att bära samma kläder som man hade då. Flickan blir fin och pojken är utklädd till en smed och får bära yxa, flickan får smycken. ”Vi brukar ta en av varje sort som får pröva.” Kvinnor bär saker i skärp när man ska gå på kalas.

Lars stannar vid dockorna och säger att ”ta på dig det här smycket, så blir du riktigt stilig”. Flickan får till och med hålla i yxan. ”Men vi ska ha en hövding också” säger Lars manande. Pojken får mantel och ”hövdingamössa”, dessutom ett stort spjut och en annan yxa. En del arkeologer tror att kvinnor med långa kjolar var ogifta och kvinnor med kort kjol var gifta, säger Lars. Han tillägger att arkeologerna inte vet säkert att det var så. Bältesdosorna var som deras handväskor.

Vid dockorna behöver Kristina hjälp att visa kläderna och plockar fram en flicka och en pojke. ”Då börjar vi med flickan, damerna först.” Pojken hamnar i bakgrunden, lite spelat sur. Flickan får en top i värsta Britney Spears mode och kort-kort kjol så kallad snörkjol. När Kristina berättar om kremeringsurnorna berättar hon om en flicka som hade en liten börs hängande vid sidan. I den hade den 18-åriga flickan rester av ett skelett som kanske ”var en liten pojke som var träl och skulle hjälpa henne i nästa liv”.

Slutsatser

Fråga 1: vilken betydelse har utställningen för pedagogen vid visningen?

Visningar och utställningar är relativt olikartade storheter: Texterna liknar inte visningarna och dessa kan variera sin tematik utifrån pedagogernas personliga preferenser. Några fasta

stationer ger ändå en fast struktur på visningarna och pekar på stark kontinuitet bakåt i utställningshistorien: Barumkvinnan och bronsåldersparet.

Utgångspunkten för de flesta visningarna är Bäckaskogskvinnan. Vid två tillfällen utformas visningarna nästan uteslutande runt rekonstruktioner, modeller och olika former av experimentell arkeologi. Men experimentell arkeologi är en för ambitiös term. Poängen med stenåldersrummet är knappast att låta barnen prova på själva aktiviteten att hugga träd eller bygga hus själva. Det stannar vid erfarenheten av att få känna på hur en yxa eller flinta känns. Bäckaskogskvinnan och Skateholmsgraven innehåller dock autentiska skelett. Men även Bäckaskogskvinnan är i sin sittande ställning med arrangerad pilspets också en musealiserad rekonstruktion. Vid sidan om är ytterligare ett steg taget där hon blivit rekonstruerad som modell, vilken visas vid sidan om den 'riktiga'.

Runt rekonstruktionerna hörs många gånger 'rör inte den', 'häng inte över staketet'. Till och med i stenåldersrummet som är fyllt av rekonstruktioner hörs ord som 'sitt inte på pälsen, ni blir besudlade av hår', 'försiktigt, dom är ömtåliga' och 'akta er, försiktigt'. När det gäller äkta föremål kan man förstå att man är rädd om sakerna. Men istället hörs ord som 'rör inte monstrarna, dom blir så kladdiga'. Frågan är vad man får göra på museet förutom att lyssna.

På detta sätt blir också rekonstruktionerna märkvärdiggjorda och på det sättet lika de autentiska föremålen. Dels finns rekonstruktionerna på museum där föremål överlag inte får röras. Men det är också så att rekonstruktionerna är enstaka föremål som är tidsödande att göra och därför är personalen rädd om dem. Konsekvensen blir att rekonstruktionerna behandlas med nästan samma försiktighet som riktiga föremål. Rekonstruktionen av Bäckaskogskvinnan är exempelvis inhyst i en monter.

Det är tydligt att rekonstruktionerna är centrala i utställningen vilket också får som konsekvens att när pedagogerna är stressade så går man förbi monstrarna. Lennart Thorstenson exempelvis menar att rekonstruktionerna är lättare att arbeta med än riktiga föremål. Det är väl också ett av syftena med att göra rekonstruktioner.⁷⁸

Lennart Thorstenson påtalar att barn ofta vill se de äkta sakerna, pedagogerna å andra sidan uppehåller sig vid rekonstruktionen. Barnen får efter varje genomgång av en epok titta själva och nästan alla barn står vid monstrarna. Därmed följer denna studie Gundula Adolfssons slutsatser om den artefaktdominerade utställningen. Det beror i hög grad på att utställningen inte gjorts om i större grad sedan hennes studie i mitten av 1980 talet.

Alla pedagoger använder sig av rekonstruktionerna, men inte av alla monstrar. Ett återkommande tema är att vid rekonstruktionerna inleda med att tala om vad rekonstruktionen föreställer. Därefter tar barnen vid och resten blir förklaringar av hur och vem som gjort rekonstruktionerna. I motsvarande led om originalen så utreds vad föremålen använts till men man avrundar med att tala om det arkeologiska tillvägagångssätt och om varför man gjort så eller så vid utgrävningarna.

Autenticitetskravet på ett museum kan hämta näring från olika källor: föremålen själva, upptäckts- och kunskapsprocessen runt dem, samt det funktionella sammanhang som de fått sin mening i under sin egen samtid. Beroende på pedagogernas olika bedömningar och

⁷⁸ Intervju med Lennart Thorstenson den 9 september 2003.

kunskaper används olika delar i detta tredelade komplex mer än andra. Överlag lyfter de mer fram rekonstruktioner och museipraktikens arbete än det anropet i de autentiska tingen själva.

Utställningarna kan ses som en kompromiss mellan minst två av museets grundläggande uppgifter och bärande professioner: den vetenskapligt utforskande och den berättande förmedlingen. Ingen av dessa bestämmer ensam utställningens utformning. Museets olika professioner är därför av olika skäl mindre nöjda med slutresultatet. Pedagogernas bakgrund i ämnet arkeologi gör dem till goda bryggare och kompetenta användare av utställningen även om den är utformad efter grundberättelser som de inte delar. Frågan är om detta är bra eller dåligt för verksamheten. Ett strategival kan vara att låta ett intresse få full bestämmanderätt för genomförandet av sin berättelse. Den bristande överlappningen mellan konstruktörernas intentioner och genomförarnas val kan också vara en källa till osäkerhet och sprickor som lämnar dörren öppen för möjligheten av fler tolkningar från besökarnas sida, då det personliga valet av positioner i utställningen blir så tydligt.

Fråga 2: Hur framträder forntiden i visningarna, vilka narrativa grundtroper gestaltas?

När man går in och ska undersöka grundtroper för de berättelser som visningarna formar sig till handlar det å ena sidan om vad och hur det sägs och å andra sidan måste det också sättas in i en vidare historiekulturell kontext för att man ska kunna se vart berättelserna pekar. I visningsfilmerna finns de flesta troper med vilket gör att det finns element som pekar åt flera håll. En grundläggande inställning för alla pedagoger verkar ändå vara att när det gäller det mänskliga finns det inte något nytt under solen. I den insikten kan elever, skol- och museilärare och det förflutna mötas och kommunicera sina erfarenheter. Dessa åsikter framträder tydligast vid just rekonstruktioner där funktionella sammanhang betonas. Kanske förstärks det av att rekonstruktionerna är gjorda i vår tid? Modeller av dösar och gånggrifter framkallar tankar om hur vi gör med de döda. Kanske lade man blommor och mat till de döda på samma sätt som vi gör nu, det vill säga som en gest att vi tänker på dem.

Detta sätt att lära ut kan vara en ingång till att skapa förståelse för något som ligger mycket långt tillbaka i tiden, men anakronismer lurar naturligtvis i vassen. Dockorna är också centrala genom att ord som 'mode' och 'trend' används, utan att frågan reses om det är samma fenomen då som nu. Det som hände då händer nu också men med andra materiella uttryck.

Samtidigt finns andra typer av troper också representerade som exempelvis guldåldersföreställningen, kanske tydligast för stenåldern, men också som en generell antikvarisk värdeordning 'för hur smarta man vara då och 'det tog bara ett par timmar att samla mat' och man hade det ganska behagligt. Stenåldern är även ur ekologisk synvinkel en guldålder, en reminiscens av uppfattningen om de ädla vildarna. Betydelsen av forntiden ligger snarare här, konstruerad på ekologiska grunder och inte nationell samling och uttryckliga rötter för nationen. Den gamla berättelsen om civilisatoriskt framsteg och nationell samling är därmed starkt undertryckt. Frågan om utvecklingen av nya tekniker och samhällsformer lämnas i hög grad okommenterad.

Alla fyra pedagoger verkar dra åt samma håll. Vad kan det bero på? Alla är arkeologer till yrket vilket kan vara ett svar. Visningstraditionen har vuxit fram inifrån institutionen där

Lennart arbetat sedan 1960-talet. En uttrycklig didaktisk skolning eller närmare kontakt med skolan har inte varit en del av den professionella traditionen.

Kanske beror likheterna också på att arkeologer är intresserade av det som hände förr i egenskap av att det har hänt förr, men också av en hög värdering av de förflutna världarna. Den känsla av annorlundahet som eleverna måste uppleva lämnas i högre grad obearbetad. Var skedde då den utveckling i historien som ändå leder till en så annorlunda verklighet idag? Vilka är de krafter som åstadkommer detta? Är krigen, hierarkierna, oron, samarbetet, kontrollen negativa eller förändringsmotorer? Utvecklings- och förändringsperspektivet är relativt frånvarande – det är priset för den kommunikativa huvudstrategin att inget är nytt under solen.

En anledning till att utvecklingsperspektivet är huvudsakligen frånvarande i pedagogernas narrativer kan vara utställningens klara, tydliga och gränsmarkerade mellan de olika epokerna. Människan som en föränderlig varelse i både trög och snabb bemärkelse är svår att kombinera med utställningens relativt skarpa epokuppdelning. Försöken från pedagogerna att skapa bryggor mellan stora tidsavstånd i form av intet nytt under solen, resulterar i att människan framträder som en relativt oföränderlig varelse.

Kronologin ger underförstådd utveckling men dynamik för historisk förändring är inte närvarande på annat sätt än som ett vagt evolutionärt lärande. Krigen är destruktiva, redskapen redan bra och yrkesskickligt närvarande.

Valet av grundtroper styrs troligen av en vilja att komma förbi föreställningar som pedagogerna fruktar att barnen har av forntiden som primitiv och exotisk. Motgiftet blir en prosaisering parad med viss beundran för skicklighet och likhet med våra egna strävanden. Samtidigt sker detta inom den museala form som i sig är ett märkvärdiggörande oavsett om tingen är autentiska eller ”bara” rekonstruktioner.

Fråga 3: vilka bilder presenteras av forntidsmannen och forntidskvinnan?

Det finns en medvetenhet hos pedagogerna om genusproblematik som genomsyrar visningarna mer än någon annan övergripande fråga. Pilspetsen i Bäckaskogskvinnans monter råder det delade meningar om. Enbart en av pedagogerna menade att pilspetsen kunde ha givits som begravningsgåva. Medan två menade att hon kunde lära sig att jaga och kanske ville jaga i livet efter detta. En menade att alla som levde under jägar- och samlartiden var jägare och samlare, män som kvinnor.

Det verkar dock också vara så att det är vid skelett och rekonstruktioner som bilden av mannen och kvinnan nyanseras. Kvinnligt och manligt framträder sällan som ett tema i sig vid montrar om man inte refererar till föremål som använts av kvinnor eller män. Det är alltså alltid funktionen som är viktig.

Något som är tydligt är att kvinnan ofta sammankopplas med det estetiska som halsband av bärnsten och andra utsmyckningar. Meningar som ”visst är hon vacker” framträder ofta under visningarna. Dessutom verkar det som om ord som ’mode’ och ’trend’ också blir framträdande vid bland annat dockor och kläder. Det kopplas också till kvinnan men inte till mannen.

I utställningar är det i form av dockor som man ändå kan ana att det finns skillnader mellan män och kvinnor. I utställningen visas en rekonstruktion av Bäckaskogskvinnan tittade snett ner mot marken. Hon har varit ute och grävt rötter berättar en pedagog. Hon ser nästan ängslig ut, svagt disträ och obekvämt ut som om hon ville slippa ur sin monter. Dockorna som föreställer ett bronsålderspar visar mannen som stolt blickande mot horisonten på jakt efter äventyr med spjutet och yxan i högsta hugg. Kvinnan tittar blygt ner mot marken i underdånighet, dock har hon fina smycken på sig.

Könsbestämning är viktig, men i något olika diskussioner för olika pedagoger. Någon kan kasta om rollerna och tala om drottning med slav, även Bäckaskogskvinnans betydelse flyter något även om hennes kvinnlighet hela tiden används som ett kriterium, med barnafödande och bäckenmärken som sårmärken.

I en samtida debatt om genus på museer hamnar hon åter i blåsväder. Närmare bestämt är det hur traditionellt hennes kvinnlighet, och därmed även männens manlighet tolkas i läroboken *Forntidsboken*, enligt Elisabet Beausang. Som svar får kritikern att vi faktiskt inte vet hur genusrelationerna var och att det inte är bättre att projicera vår tids drömmar om en annan tingens ordning, en jämställdhetens guldålder, på forntiden.⁷⁹ Skoleleverna har också använt detta läromedel när de kommer till visningarna och glatt känner igen kvinnan. I Skåne fogas Bäckaskogskvinnan in i ett annat sammanhang där hon blir viktigare som skåning än som kvinna.

Barumkvinnan. Den tidigaste skåningen (eller snarare skånskan) som man har återfunnit är den s.k. Barumkvinnan som påträffades 1939 i en 1,2 meter djup grop i Barum vid Ivösjön nordost om Kristianstad. Arkeologerna uppskattar att hon levde för c:a 9000 år sedan. Man mätte hennes kroppslängd till 150 centimeter.

Tidigare trodde man att Barumkvinnan var en ung flicka, alternativt en man i 40-års-åldern, men senare studier av skelettet ger vid handen att det snarare rörde sig om en kvinna i 35-års åldern. Hon har bra tänder, men rejält nednötta. Det finns ett antal gropar i hennes bäckenben som tyder på att hon fött barn, troligen 10-12 stycken. Hon levde ett kringströvande liv i en grupp av jägare, fiskare och samlare. Tyvärr fick hon inte fortsätta vila i sitt kära Skåne - numera får man åka till Stockholm och historiska museet om man vill träffa henne.⁸⁰

⁷⁹ Beausang, Elisabeth, *Ska barn läsa en föräldrad historiesyn?* Dagens nyheter, B07 2003-08-25. Se även Anna Källén och Cecilia

Lidström –Holmberg: *Arkeologins kön: kunde Lisa klubba mammut?*, Dagens nyheter, B02 2003-09-01. Lidström Holmberg 1994b

⁸⁰ http://www.skannerunt.nu/bokst_b.html 2003-09-01. På den annars aktivt regionalistiska siten för Skåne

land uttrycker man sig lite försiktigare: "Barumkvinnan hittades i en grop i Barum, nv om Kristianstad. Hon är c:a 7000 år gammal. Nu finns hon på Historiska Museet i Stockholm" <http://www.scania.org/photos/03relic.htm> 2003-09-01.

Lite tillspetsat kan man säga att tematiseringen av kön ersatt tonvikten på nationen och dess ursprung. Men temat kön utspelas i hög grad inom samma om än nedtonade nationella ram. Det gör att frågan om andra identiteter, spänningar av regional, mångkulturell, yrken eller klass inte får direkt näring genom besöken. Det nationella är underkommunicerat men fortfarande självklart närvarande.

Spännande och nydanande forskning både vad gäller nationsbildandets tematik, frågan om etnicitet i det förflutna och om genus i historien har vuxit fram under det senaste decenniet. Flödet mellan dessa rön, utställningsmediet och den pedagogiska verksamheten behöver hitta vitala former för att informera och brytas med varandra.

Utmaningen för den nya utställningen är att hitta inte bara de historiska rötterna som vår samtid känner angelägna utan också de nervtrådar som får den att bli mångsidigt nödvändig på ett sätt som trotsar basutställningens hotande kollaps i det korrekta men föga engagerande.

Referenser

- Adolfsson, Gundula 1987: *Människa och objekt i smyckeskrin : en analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Symposion: Stockholm ; Lund
- Adolfsson, Gundula & Ulf Ragnarsson 1987: *Människa och objekt i smyckeskrin : en analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Symposion: Stockholm ; Lund
- Ambrosiani, Björn & Bo G. Erikson 1994: *Birka vikingastaden. Volym 4*. Sveriges radio: Stockholm
- Ander, Sven-Erik, Lars Gahrn & Verner Lindblom 1984: *Sveriges födelse : Västergötland, Östergötland, Uppland? : en debattbok*. Skaraborgs-bygden: Skara
- Andersson, Irene, Kenneth Johansson, Marie Lindstedt Cronberg & Eva Österberg 2002: *Tid och tillit : en vänbok till Eva Österberg*. Atlantis: Stockholm
- Arcadius, Kerstin 1997: *Museum på svenska: läns museerna och kulturhistorien*. Nordiska museet: Stockholm
- Aronsson, Peter 1995: *Regionernas roll i Sveriges historia*. Östersund: Expertgruppen för forskning om regional utveckling: Stockholm: Fritze
- Aronsson, Peter 2001: *Historia som färskvara?*
- Aronsson, Peter 2002: *Att uppleva historia*.
- Aronsson, Peter 2003: Att förnya kulturarvet, i *Inspiration - diskussion*. Karin Lindvall & Birgitta Johansen, (red.), Stockholm
- Aronsson, Peter, Per Gerrevall & Erika Larsson (red.) 2000: *Att resa i tiden: mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever*. Centrum för kulturforskning Växjö universitet: Växjö
- Aronsson, Peter & Erika Larsson 2002a: *Konsten att lära och viljan att uppleva : historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*. Centrum för kulturforskning Växjö univ.: Växjö
- Aronsson, Peter & Erika Larsson, (red.) 2002b: *Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*. Centrum för kulturvetenskap: Växjö
- Arvastson, Karin & Cecilia Hammarlund-Larsson 2003: *Offentlighetens materia : kulturanalytiska perspektiv på kommunhus*. Carlsson i samarbete med Nordiska museet: Stockholm
- Beausang, Elisabeth 1999: Barumskvinnan, en moder? Skelett med indikationer på barnafödelse., i *Report series / University of Lund, Institute of Archaeology*, 65, 96-106
- Beckman, Jenny 1999: *Naturens palats : nybyggnad, vetenskap och utställning vid Naturhistoriska riksmuseet 1866-1925*. Atlantis: Stockholm
- Beckman, Svante 1998: Vad vill staten med kulturarvet?, i *Kulturarvets natur*. Annika Alzén & Johan Hedrén, (red.),
- Beckman, Svante & Magdalena Hillström 2002: Museiväsendets väsende. Om en institutions identitet, i *Tvärsnitt*,
- Behre, Göran 1968: *Svenska rikets uppkomst*. Läromedelsförl. (Akad.-förl.): Göteborg
- Bennett, Tony 1995: *The birth of the museum : history, theory, politics*. Routledge: London ; New York
- Bergdahl Bulukin, Ewa 1985: *Stenåldersliv : en undersökning av grundskoleelevers uppfattningar om förhistorien*. Inst. för arkeologi Göteborgs univ.: Göteborg
- Björkroth, Maria 2000: *Hembygd i samtid och framtid 1890-1930 : en museologisk studie av att bevara och förnya*. Univ.: Umeå
- Bohman, Stefan 1997: *Historia, museer och nationalism*. Carlsson: Stockholm
- Broberg, Gunnar 1995: *Statlig rasforskning : en historik över Rasbiologiska institutet*. Avd. för idé- och lärdomshistoria Univ.: Lund
- Brubaker, Rogers 1992: *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Harvard University Press: Cambridge, Mass.
- Caesar, Camilla 1999: *Han hon den det : att integrera genus och kön i arkeologi*. University of Lund Institute of archaeology: Lund

- Carlén, Staffan 1990: *Att ställa ut kultur : om kulturhistoriska utställningar under 100 år = Exhibition culture : concerning cultural exhibitions over a period of 100 years.* Carlsson: Stockholm
- Carlqvist, Anna & Lasse Kvarnström 2004: *Ett utvecklingsprojekt - två metoder. En utvärdering av Stockholms läns museums pedagogiska utvecklingsprojekt och dess två metoder KULT-plats och Plats & Identitet.* (under utg).
- Cassel, Monica 2001: *Museipedagogik : konsten att visa en utställning.* Studentlitteratur: Lund
- Christensson, Jakob 1996: *Lyckoriket : studier i svensk upplysning.* Atlantis: Stockholm
- Curman, Sigurd, Birger Nerman & Dagmar Selling, (red.) 1945: *Tiotusen år i Sverige.* Statens historiska museum: Stockholm
- Dahlgren, Stellan & Anders Florén 1996: *Fråga det förflutna : en introduktion till den moderna historieforskningen.* Studentlitteratur: Lund
- Eriksen, Thomas Hylland 1996: *Historia, myt och identitet.* Bonnier Alba: Stockholm
- Floris, Lene & Annette Vasström 1999: *På museum : mellem oplevelse og oplysning.* Roskilde universitetsforlag: Frederiksberg
- Gahrn, Lars 1988: *Sveariket i källor och historieskrivning.* Göteborg,
- Gerrevall, Per, Erika Larsson & Peter Aronsson 2000: *Att resa i tiden : mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever.* Centrum för kulturforskning Växjö universitet: Växjö
- Gustafsson, Lotten 2002: *Den förtrollade zonen : lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland.* Nya Doxa: Nora
- Hays-Gilpin, Kelley & David S. Whitley 1998: *Reader in gender archaeology.* Routledge: London
- Hjalmarsson, Marie 2003: *Spår från tiotusen år. Pedagogik och teknik på två arkeologiska utställningar (opubl uppsats i Arkeologi, kulturarv och samhälle, Göteborgs universitet).*
- Holmström, Marie 2001: *Fou-projektet 25 års arkeologi. Opubl rapport.* Statens Historiska Museum: Stockholm
- Hooper-Greenhill, Eilean 1991: *Museum and gallery education.* Leicester University Press: Leicester
- Hooper-Greenhill, Eilean 1994: *The educational role of the museum.* Routledge: London
- Hooper-Greenhill, Eilean 1995: *Museum, media, message.* Routledge: London
- Hooper-Greenhill, Eilean 2000: *Museums and the interpretation of visual culture.* Routledge: London
- Houltz, Anders 2003: *Teknikens tempel : modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923.* Gidlund ; Göteborgs stadsmuseum: Hedemora Göteborg
- Hyde, Sarah 1997: *Exhibiting gender.* Manchester University Press: Manchester
- Janson, Henrik 1999: *Till frågan om Svearikets vagga.* Västergötlands hembygdsförb.: Vara
- Janson, Sverker, Erik B. Lundberg & Maj Odelberg 1989: *Tiotusen år i Sverige.* Statens historiska museum: Stockholm
- Karlsson, Håkan & Björn Nilsson, (red.) 2001: *Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking.* Bricoleur: Göteborg
- Kulturutredningen & Stina Wirsén 1995: *Kulturpolitikens inriktning : slutbetänkande.* Fritze: Stockholm
- Larsson, Olle & Peter Aronsson 2001: *Kulturmiljöpedagogik - en kartläggning (<http://www.aronsson.st/raa2001.htm>).* Centrum för kulturforskning: Växjö
- Lidström Holmberg, Cecilia 1994a: *Forntidsboken.* Almqvist & Wiksell: Stockholm
- Lidström Holmberg, Cecilia 1994b: *Forntidsboken.* Almqvist & Wiksell: Stockholm
- Lilja, Sven 1994: Historia i nutiden. Skärvor av en timad strid, i *Aktuellt om Historia*,
- Lindkvist, Thomas 1988: *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt : organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid.* Historiska institutionen Univ. distributör: Uppsala
- Lindkvist, Thomas & Kurt Ågren 1985: *Sveriges medeltid.* Esselte studium: Solna
- Ljungh, Agneta 1999: *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995.* Lund

- Ludvigsson, David 2003: *The historian-filmmaker's dilemma : historical documentaries in Sweden in the era of Häger and Villius*. Acta Universitatis Upsaliensis : Univ.-bibl. distributör: Uppsala
- Lundström, Inga & Marja-Leena Pilvesmaa 1998: Reflections on an Unreflected Sphere. Archeological Exhibitions and Nationalism, i *Current Swedish Archeology*, 6
- Messenius, Johannes 1612: *Sveopentaprotopolis. : Thet är the fem förnämste och älste Sweriges och Götes hufwdstädher, såsom äro Ubsala, Sigtuna, Scara, Biörcköö och Stockholm. : Vthaf gambla Sweriges och Göthes handlingar och monumenter*. Stockholm
- Montelius, Oscar 1872: *Statens historiska museum : kort beskrifning till vägledning för de besökande*. Stockholm,
- Mulk, Inga-Maria 2000: *Laponia, Lapplands världsarv : ett natur- och kulturarv att förvaltas för framtiden*. Åttte: Jokkmokk
- Mulk, Inga-Maria, (et. al.) 1998: *Bevarande av det samiska kulturarvet : program för stöd*. Riksantikvarieämbetet ; Länsstyrelsen i Norrbotten ; Åttte: Stockholm
Luleå
Jokkmokk
- Nordmark, Håkan 1999: Historien i det nya riket. Ett och annat om fornsakers handhavande i attentatens och jubelfesternas tidevarv, i *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter*. Peter Danielsson, Håkan Nordmark & Jan Samuelsson (red.), Växjö universitet: Växjö
- Palmqvist, Lennart (red.) 2003: *Minnets miljöer : rapport från de museivetenskapliga dagarna 21-22 november 2002*. Akantus: Saltsjöbaden
- Pearce, Susan M. 1992: *Museums, objects and collections : a cultural study*. Leicester Univ. Press: Leicester
- Pearce, Susan M. 1994: *Interpreting objects and collections*. Routledge: London
- Persson, Eva, Arbetets museum & Riksställningar 1994: *Utställningsform : i kroppen på en utställare : 1967-1993*. Carlsson i samarbete med Riksställningar och Arbetets museum: Stockholm
- Petersson, Bodil 2003: *Föreställningar om det förflutna : arkeologi och rekonstruktion*. Nordic Academic Press: Lund
- Pettersson, Richard 2003: *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder. En idéhistorisk bakgrund och analys*. Umeå universitet: Umeå
- Regner, Elisabet 1995: *Tiotusen år i Sverige -- en idehistorisk analys av en arkeologisk utställning. Opubl uppsats i arkeologi, Stockholms universitet*. Stockholm
- Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer 1978: *Statens historiska museer : Historiska museet : Kungliga myntkabinettet, statens museum för mynt-, medalj- och penninghistoria : Medelhavsmuseet : vägledning*. Mus.: Stockholm
- Rodell, Magnus 2002: *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Natur och kultur: Stockholm
- Sawyer, Peter & Birgit Sawyer 1991: *När Sverige blev Sverige*. Viktoria: Alingsås
- Sjöholm, L. Gottfrid & A. Goës 1916: *Handledning vid undervisningen i hembygdskunskap*. Sv. bokförl. (Norstedt): Stockholm
- Sutorius, Ulrika 2000: *Identitet, historia och kulturarv : ungdomar gör utställning på Historiska museet : utvärdering av projektet "Museet som skola" som bedrivits i samarbete mellan Statens Historiska museum och Fogelströmska gymnasiet i Stockholm*. Mångkulturellt centrum: Tumba
- Svanberg, Fredrik 2003: *Decolonizing the Viking Age I*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm
- Thordeman, Bengt, Dagmar Selling & Adolf Schück, (red.) 1946: *Ad patriam illustrandam : hyllningskrift till Sigurd Curman 30 april 1946*. Almqvist & Wiksell: Uppsala
- Tydén, Mattias 2002: *Från politik till praktik : de svenska steriliseringslagarna 1935-1975*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm
- Zenetou, Artemis A. & Jane R. Glaser 1994: *Gender perspectives : essays on women in museums*. Smithsonian Institution Press: Washington